কথঞ্জমণী

कण्ठमणी

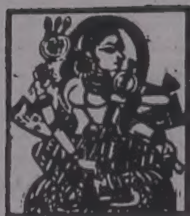
(गीतकथा)

रचपी :

रवीन्द्रनाथ टागोर

अणकार :

बाळकृष्ण भ. बोरकार

जाग प्रकाशन

JAAG PRAKASHAN : 59

KANTHAMANI

(SONG STORIES)

जाग प्रकाशन : ५९

जुलय १९९६

मोल : तीस रूपया

उजवाडावपी :
सुमन्त रामचंद्र केळेकार
जाग प्रकाशन
प्रियोळ, म्हाडडोळ,
गोंय - ४०३ ४०४.
फोन नं.: ३५७५११

टायपसेटींग आनी छापणावळ :
प्रताप स. हुंद्रे
रवी ग्राफिक्स,
चवाट गल्ली,
बेळगांव - ५९० ००२.
फोन नं. ३०२०९

अनुक्रम

रवीन्द्रनाथ - एक विशाल राष्ट्रपुरूस

रवीन्द्रनाथांक संवसार कवी म्हूण वळखता. तेवूय आपणाली वळख सदां कवी म्हूण करून दिताले.

तांगेली पयली कविता उजवाडा आयल्या तेन्ना तांची पिराय णव वर्सांची आशिल्ली. तेरा वर्सांचे पिरायेर तांणी शेक्सपियरच्या 'मॅकबॅथ' चो अणकार केल्लो. तोवूय छंदांत. पुणून तांचो सूर जुळ्ळो तो ते एकवीस वर्साचे जाले तेन्ना. हे पिरायेर तांकां एक दिश्टावो जालो आनी 'निर्झरेर स्वप्नभंग' नांवाची एक कविता तांणी रचली. हाचे पयलीं 'संध्या-संगीत' नांवाचो तांगेलो एक कवितां-झेलो उजवाडा आयिल्लो. बंगाली बरपावळींतल्या म्हालगड्यांनी ताची खूब तुस्त-तोखणायूय केल्ली. 'फायचो म्हा-कवी' म्हूण बंगाली समाज रवीन्द्रनाथांकडेन मोटे आशेन पळोवपाकूय लागिल्लो. पुणून 'निर्झरेर स्वप्नभंग' कविता रचले उपरांत खासा रवीन्द्रनाथांक 'संध्या-संगीता' तल्यो कविता 'काळजाच्या अटंग्या-रानांत घुस्पल्ल्यो, अनुभूतीन खोल आसल्यो तरूय अस्पश्ट कविता' कशो दिसपाक लागिल्ल्यो. 'निर्झरेर स्वप्नभंग' रचीत सावन आपणाली कविता जशी कितें अरण्यांतल्यान भायर सरल्या आनी उजवाडाच्या मळार वझऱ्या भाशेन म्हालसमुद्राचे दिकेन नेटान व्हांवपाक लागल्या, अशें तांकां दिसपाक लागलें. पिरायेच्या एकविसाव्या वर्सा सावन तांगेली कवितेची ही जी उपासना आनी साधना सुरू जाल्ली, ती तांच्या एक्यांयशाव्या वर्सा मेरेन, एका सारकी साठ वर्सां, खंड पडनासतना चलत रावल्या.

७ आगस्ट १९४१ ह्या दिसा ते संवसाराक अंतरले. सात दीस पयलीं, तीस जुलयक, तांचें ओपरेशन जावपाचें आशिल्लें. ओपरेशनाक वरभर आसा म्हळ्यार, तांकां एक कविता सुचलीं. खासा आपणाल्या हातांनी बरोवपाची शक्त तांच्यांत उरूंक नाशिल्ली. राणी चंदा तांची सेवा करपाक तांचे म्हऱ्यांत आशिल्ली. तिका तांणी ती बरोवंक सांगली. तिणे बरोवन घेतली तेन्ना कवितेक तांणी नांव दिलें: 'तोमार सृष्टिर पथ'. तांगेली ही निमाणी कविता थरली.

'निर्झरेर स्वप्नभंगा' सावन 'तोमार सृष्टिर पथ' मेरेनच्या काळांत तांणी सुमार तीन हजार कविता रचल्यो. त्यो चोवपन्न झेल्यांनी उजवाडा आयल्यात. आंकड्याचे नदरेन तशें गुणांचेय नदरेन हाका जाणकार, रवीन्द्रनाथांचें कवितेच्या

मळाक एक व्हडांतलें व्हड योगदान मानतात. आनी तांकां वाल्मीकी, व्यास, कालीदास, होमर, गेटे हांचे पंगतीक व्हरून बसयतात. रवीन्द्रनाथ तेच परंपरेंतले आनी त्याच पांवड्याचे एक कवी आशिल्ले.

आमकां - चडशा जाणांक - थोडीभोव खबर आसा ती तांगेले 'गीतांजली'ची रवीन्द्रनाथांक नोबेल इनाम 'गीतांजली' न मेळोवन दिलां. तिचे अणकारूय संवसारांतल्या मुखेल भासांनी जाल्यात. (आमचे कोंकणीतूय एक जाला) गीतांजलींतल्यो कविता खंयचेय नदरेन आगळ्यो वेगळ्यो, हेविशीं दुबावूच ना. पुणून त्यो तांगेल्यो बऱ्यांतल्यो बऱ्यो कविता, अशें मात म्हणूंक येना. रवीन्द्रनाथांच्या जिवितांत तरांतरांचे काळ येवन गेल्यात, तशो तरांतरांच्यो कळाय येवन गेल्यात. तांतल्या एका काळांतल्यो ह्यो कविता. हो काळ तांगेलें पुराय व्यक्तित्व उक्तावन दाखयना, तशो ह्या काळांतल्यो कविता तांगेलें अंतरंगूय सगळ्या आंगांनी उक्तावन दाखयनात. गीतांजलीन रवीन्द्रनाथांचेर खूब अन्याय केला, अशें म्हणपी तांगेले कांय भक्त आसात. प्रमथ बिशीन तांगेल्या कवितांचेर उजवाड घालपी एक समीक्षा-ग्रंथ बरयला. तांतूंत तर तांणी तिडकिनूच म्हणूंक जाय, गीतांजलीचें नांव लेगीत घेवंक ना. रवीन्द्रनाथांचें अंतरंग सारकें समजून घेवपाक फकत गीतांजली उपकारा पडना, अशें जायत्या जाणांचें मत्त जालां. तांगेली कवि-प्रतिभा म्हालसागरा सारकी आशिल्ली. हो म्हालसागर उचांबळीत जाला तेन्ना तातुंतल्यात माडामाडा येदी' ऊंच ल्हारां उसळ्ळयांत. गीतांजली हें शांत म्हालसागराचे वेळेर पातळ्ळेलें एक शांत ल्हार आशिल्लें, अशें ते म्हणटात.

पुणून रवीन्द्रनाथ फकत कवी नाशिल्ले. कविता हो साहित्याचो आत्मो, खरो. पुणून साहित्याक कुडूय आसची पडटा. गदय बरपावळ साहित्याक कूड दिता. रवीन्द्रनाथांची सगळी बरपावळ पंदरा खंडांनी उजवाडा आयल्या. ह्या खंडांतले फकत तीन खंड कवितांचे. एक खंड गितांचो. (तांणी कवितां भायर चार हजार गितांय बरयल्लीं) उरिल्ले इकरा खंड गदय बरपावळिचे. साहित्यकार रवीन्द्रनाथाच्या व्यक्तित्वाक कितलिंशीं आंगां आशिल्लीं. कवी हें तांतलें एक आंग.

रवीन्द्रनाथ एक बऱ्यांतले बरे नाटककार आशिल्ले. तांगेलीं चोवपन्न नाटकां उजवाडा आयल्यांत. म्हळ्यार, तांणी कवितेक जितलें दिलां तितलें नाटकाकूय दिलां, म्हणूंक जाय.

नाटक हें साहित्याचें अशे तरेचें एक आंग की जें रोख्रडेंच पोरणें जाता. कांय नाटकां खूब गाजतात. आनी आरे आरे म्हणटा सर विसरायेच्या गुपाट काळखांत पडून विसंव घेतात. नाटकां वांगडा नाटककारूय ना जावन वतात - वा म्हणुंया, लोकांचे नदरेंतल्यान कुशीक पडटात. इब्सेन इंग्रजींत अणकारीत जावन आयलो तेन्ना इंग्लंडांतलो सगळो समाज खंय सकल वयर जाल्लो. दोन रेनेसांसच्यो चळवळी, तीन रेफोर्मेशनच्यो आनी पांच भूंय-कांप एकाच वांगडा जाल्ले जाल्यार जें जातलें आशिल्लें, तें खंय इब्सेनान इंग्रजी समाजांत घडोवन हाडिल्लें. आयज ? इब्सेनचीं नाटकां आयज इंग्लंडांत कोण माचयेर हाडिनात. हाडलींच जाल्यार समाज निखालूस सकल-वयर जायना. इब्सेना भाशेन बर्नार्ड शॉनूय आपणाल्या नाटकांतल्यान इंग्लंडच्या समाजांत असोच खवदळ घाल्लो. आयज शॉचीय गत्त इब्सेना सारकी जाल्या. ताचीं नाटकां लोक फकत वाचतात. माचयेर कोण हाडिनात.

इब्सेन आनी शॉ हांचे परसूय पोरणो शेक्सपियर. ताचीं नाटकां मात इंग्लंडांत अजुनूय जातात आनी अजुनूय त्या नाटकांक गर्दी जाता. हाचें कारण, इब्सेनान आनी शॉन आपणाल्या नाटकांत जे विशय हाताळिल्ले ते तांच्या काळांतले आशिल्ले. काळ बदल्लो. मुखार गेलो. तशे ते विशयूय फाटीं पडले. शेक्सपियरान जे विशय हाताळिल्ले ते काळा पेल्यानचे आशिल्ले - कालातीत आशिल्ले. नाटककार रवीन्द्रनाथांक शेक्सपियराचे पंगतीक बसोवंचे पडटात. कित्याक, तांचे उपरांत आयिल्ले नाटककार फाटीं पडल्यात. रवीन्द्रनाथ मात अजून आसात. आयजूय बंगाली समाज तांगेलीं नाटकां माचयेर हाडटा आनी आयजूय तांकां गर्दी जाता. रवीन्द्रनाथांच्या नाटकांतले विशय कालातीत आशिल्ले, अशेंच म्हणचें पडटा.

तांगेल्या नाटकांतलीं 'डाकघर', 'विसर्जन,. 'ताशेर देश' हीं गद्य नाटकां. 'डाकघर', गद्यूच पुणून प्रतिकात्मक-सिंबॉलिक. जाल्यार 'नटीर पूजा', 'चांडालिका', 'श्यामा', 'चित्रांगदा' सारकेल्या नाटकांनी नाट्या भायर काव्य, संगीत आनी नृत्यूय गुंथिल्लें पळोवंक मेळटा.

रवीन्द्रनाथांनी, धरुंया, कवितेची एक लेगीत वळ बरोवंक नाशिल्ली, फकत नाटकाच बरयल्लीं, जाल्यारूय संवसारांतले एक व्हडांतले व्हड नाटककार म्हूण तांगेलें नांव उरतलेंच आशिल्लें.

धरुंया, रवीन्द्रनाथांनी कविता बरोवंक नाशिल्ल्यो, नाटकांय बरोवंक नाशिल्लीं, फकत कथा आनी नवलकथाच बरयल्ल्यो जाल्यारूय संवसारांतले एक व्हड

कथाकार आनी एक व्हड नवलकथाकार म्हूण तांगेलें नांव गाजतलेंच आशिल्लें. 'गल्प-गुच्छ' ह्या नांवान तीन खंडांत तांगेल्यो सुमार णव्वद कथा उजवाडा आयल्यात. ते भायर, तांणी आठ नवलिका आनी स व्हड नवलकथा बरयल्यात. आमच्या देशांत कथेची एक खाशेली परंपरा चलत आयल्या. रामायण, महाभारत, भागवत, पुराणां, पंचतंत्र, हितोपदेश, कथा-सरित-सागर - कथांचोच संवसार हो एक, आगळो वेगळो. पुणून ह्यो कथा राजांच्यो आशिल्ल्यो, राजकुंवरांच्यो आशिल्ल्यों, ऋषिंच्यो वा म्हापुरसांच्यो कथा आशिल्ल्यो. जांकां आमी किरकोळ वा म्हत्व नाशिल्ले लोक मानतात, तांच्यो कथा रवीन्द्रनाथां पयलीं बंगालींत कोणेंच बरोवंक नाशिल्ल्यो. इतलेंच न्हय, खंयचेच देशी भाशेंत कोणेंच बरोवंक नाशिल्ल्यो. हे नदरेन, रवीन्द्रनाथांक आर्विल्ल्या भारतीय कथाकारांमदले पयले कथाकार मानचें पडटा.

रवीन्द्रनाथ एक व्हडले जमीनदार आशिल्ले. पद्मा न्हंयचे तडीर शिलाइदह नांवाचे सुवातेर तांगेली एक व्हडली 'इश्टेट' आशिल्ली. तिचो कारभार पळोवपाक ते शिलाइदहाक वचून राविल्ले. थंय तांचो समाजांतल्या चिड्डल्ल्या, चेपिल्ल्या, नागवल्ल्या, फटवल्ल्या, बारीक दुबळ्या लोकांकडेन दाट संबंद आयलो. तांगेलीं दुख्खां तांणी अणभविल्लीं; तांगेलें दैन्य पळोवन ते उसळ्ळेले. आनी तांचे मुखार एका पोरण्या बंगाली कविचें एक कडवें उबें आशिल्लें:

शुनो हे मानुष भाई
साबार उपरे मानुष सत्य
ताहार उपरे नाइ

- 'मनीस हेंच संवसारांतलें एक व्हडांतलें व्हड सत्यं. मनीस सोडून संवसारांत दुसरें सत्य ना.' हें तांकां पटिल्लें. 'मनशा'क साहित्यांत मानाची सुवात मेळूंक जाय, अशें येवजून तांणी ह्यो कथा बरयल्ल्यो.

रवीन्द्रनाथांच्या कथांचें अजून कोणेंच सारकें मोल आंखिल्लें हांवें पळोवंक ना. बंगालींतलें नकळ. पुणून हिन्दी, गुजराती, मराठी आनी इंग्रजींत कोणेंच करूंक ना. एक तर तांगेल्यो कथा आमी इंग्रजींत वाचल्यो, आनी दुसरें म्हळ्यार त्यो 'अधिकार' नाशिल्ल्या लोकांनी अणकारिल्ल्यो वाचल्यो. खंयच्याय अधिकारी मनशान तांचो अणकार केल्लो- इंग्रजींत वा हेर खंयचेय भार्शेत - जाल्यार, दुबावूच ना: विश्व-साहित्यांतल्या व्हड कथाकारां भितर तांकां सुवात मेळटलीच आशिल्ली.

तांगेली एकूच 'काबुलीवाला' कथा पुरो, तांगेले कथेचो पांवडो आनी जातकुळी लक्षांत येवपाक.

ते मुस्तींत दोगां कथाकारांचीं नांवां संवसारांत गाजतालीं. मोपासांचें एक आनी चेकोव्हचें दुसरें. रवीन्द्रनाथांच्या कथांनी दोगांयचीं आगळीं वेगळीं आंगां तर पळोवंक मेळटातूच; ते भायर, खासा रवीन्द्रनाथांचीं खाशेलीं आंगां पळोवंक मेळटात.

रवीन्द्रनाथ प्रेरणा कोणाकडल्यानूय घेवं, कॅलदावणी कोणाचीच केन्नाच करी नाशिल्ले.

'गल्प-गुच्छा' भायर कथेचें तांचें आनीक एक पुस्तक मेळटा. 'लिपिका' नांवाचें, ल्हान ल्हान कथांचें - वा म्हणुंया, कथिकांचें. कथा तर त्यो खऱ्योच; ते भायर, मुक्त छंदांतलें काव्यूय ताका म्हणूं येता.

कथां भायर रवीन्द्रनाथांनी नवलिका आनी नवलकथा बरयल्यात. आठ नवलिका आनी स नवलकथा. दुई बोन, (हे नवलिकेचो कोंकणींत अणकार जाला, साहित्य अकादेमीन उजवाडायला) मालंच, चार अध्याय, चतुरंग ह्यो तांगेल्यो गाजिल्ल्यो नवलिका. 'शेषेर कविता' हिचोय आसपाव हातुंतूच करूंक जाय. तर, चोखेर बाली, नौकाडुबी, घरे बाहिरे, गोरा ह्यो तांगेल्यो खुबूच लोकप्रिय जाल्ल्यो नवलकथा. तांगेली नदर मनांतले नाजूक घुस्पागोंदळ कशे पळेताली आनी ह्या घुस्पागोंदळांचे आडवे उबे धागे ती कशी सोडयताली हें ह्या नवलिका-नवलकथांतल्यान बेस बरें दिसून येता. ह्या नवलकथांत 'गोरा' सगळ्यांत चड लक्ष ओडटा. 'वॉर ॲण्ड पीस' च्या तोलामोलाची एकाद्री नवलकथा भारतीय साहित्यांत आसा जाल्यार, आमच्यांनी अनमन नासतना गोरा दाखोवं येता.

रवीन्द्रनाथांच्या नाटकांतलीं, कथांतलीं, नवलिकांतलीं आनी नवलकथांतलीं सगळीं पात्रां, धरुंया, जिवीं जावन पुस्तकांतल्यान भायर आयलीं जाल्यार तांकां बसोवपाक खंयचोच हॉल पावचो ना. तांचे खातीर आमकां एक व्हड मळ सोदचें पडटलें. समाजांतल्या वेगळ्या वेगळ्या थरांतल्या खांची-कोनशांतल्यान आयिल्लीं हीं पात्रां पळोवन आमी आमकांच विचारपाक लागतले, तरांतरांच्या सभावांचीं हीं मनशां दर्यांच्या नांवां, व्यक्तित्वां आनी धोंगां-पोंगां सयत रवीन्द्रनाथांच्या येदद्याशा दोन दोळ्यांनी कशीं वेंचून काडलीं काय ? आनी तांगेलीं सुखां-दुखां, हारी-जैतां, निर्शेण्यो-खर्शेण्यो, रवीन्द्रनाथांच्या मुठी येदद्या काळजांत ल्हारां कशीं उठोवंक पावलीं काय ? आनी आमी आमकां जाप दितले, रवीन्द्रनाथ कितलेय 'मिस्टीक'

आसले, इश्वराकडेन अनुसंधान सादपाक कितलेय तळमळ्ळे, तरूय 'मनशा' कडलो तागेलो संबंद तुटूंक येना इतलो घट आनी दाट आशिल्लो.

रवीन्द्रनाथांनी कल्पनेन एकूय पात्र निर्माण करूंक ना, हें म्हत्वाचें. सगळ्यांक ते लागिंच्यान वळखताले. सगळीं तांच्या जिवितांत येवन गेल्लीं.

जाच्या हाताक पद्म आसता तो माती लेगीत हातांत घेत जाल्यार तिचेंय खंय भांगर जाता. रवीन्द्रनाथांच्या हाताक पद्म आशिल्लें जावंक जाय. साहित्याच्या ज्या ज्या 'फॉर्मा'क तांणी हात लायलो, ताचें भांगर जाल्लें पळोवंक मेळटा. तांणी कविता बरयल्यो. बऱ्यांतल्यो बऱ्यो. तांणी प्रवास-वर्णनां बरयल्यांत - आठ पुस्तकां उजवाडा आयल्यांत - आठूय बऱ्यांतलीं बरीं. तांणी संस्मरणां बरयल्यांत - जीवन-स्मृती, छेलेबेला, आत्म-परिचय, छिन्नपत्र. बऱ्यांतलीं बरीं. समीक्षेचीं सात पुस्तकां बरयल्यांत. प्राचीन साहित्य, लोक-साहित्य, आर्विल्लें साहित्य - साहित्याच्या रुपाची आनी प्रस्नांची भासाभास ह्या पुस्तकांत तांणी विस्तारान केल्या. एके कडेन ते म्हणटात, 'हांव जितले खोलायेन येवजितां तितलें तितलें म्हजे मुखार स्पश्ट जायत वता: मनशाक ताच्या धोंगां-पोंगां संयत, ताच्यां अंतरंगा सयत उजवाडांत हाडप, हीच साहित्याची मोख आसूं येता. साहित्याचो खरो प्राण तो हो. संवसारभर मनीस बदलत गेला. आकांताच्या वेगान बदलत रावला. ताका साहित्यांतूच थीर करूं येता. संगितांत, चित्रांत, विज्ञानांत वा तत्त्वज्ञानांत आमकां संपूर्ण मनीस पळोवंक मेळना. तो साहित्यांतूच पळोवंक मेळटा. साहित्य हें एक अक्षय भांडार, मनशाक वळखुपाचें.'

साहित्याची चर्चा करपी समीक्षे भायर रवीन्द्रनाथांनी कितले-शे निबंद बरयल्यात. कितले ? कोंत आनी हिशोब ना. भारतवर्ष, राजा-प्रजा, समूह, स्वदेश, समाज, सभ्यतार संकट - असल्या निबंदांक लागपी निबंद खंयच वाचूंक मेळचे नात. रवीन्द्रनाथांनी व्याकरणाचेर एक पुस्तक बरयलां, तशें छंदशास्त्राचेरूय एक बरयलां.

रवीन्द्रनाथांनी कितें बरोवंक ना, सारकें सांगूक येवपाचें ना. रवीन्द्रनाथांची बरपावळ म्हळ्यार तांगले कवि-प्रतिभे सारको म्हाल-सागर एक, आकांताचो व्हडलो. ताचो थाव केन्ना लागपाचो ना, तशी ताची पलतडूय सपसप केन्ना दिश्टी पडपाची ना.

देव प्रतिभा सगळ्यांक दिता - जसो ताळो दिता. पुणून निखटो ताळो आसलो

म्हूण मनीस गायक जायना ताळो 'कमावचो' पडटा. ते खातीर वर्सांचीं वर्सां 'रियाज' करचो पडटा. तपश्चर्या करची पडटा. तेन्नाच मनीस. गायक जावंक पावता. तशी, निखटी प्रतिभा आसली म्हूण भागना. प्रतिभेक अभ्यासाची आनी व्यासंगाची पोसवण दिवची पडटा. वर्सांचीं वर्सां. साधना आनी तपश्चर्या करची पडटा. तेन्नाच मनीस साहित्यीक जावंक पावता. रवीन्द्रनाथांक देवान प्रतिभा दिल्ली. पुणून तें फकत प्रतिभेचेर निंबून रावले नात. ते सगळें पोरणें बंगाली आनी संस्कृत साहित्य कोळून पियेल्ले. इंग्रजीच्या आधारान जें विश्वसाहित्य तांकां वाचूंक मेळ्ळें तेंवूय तांणी पचयल्लें, आनी आपूण जें बरयतां तें पूर्वाचार्यांच्या साहित्यापरस खंयच उणें पडूंक जायना, हाची जतनाय घेवन बरयताले. आपणाक ते वाल्मीकी, व्यास, कालीदास, भवभूती तशे, होमर, शेक्सपीयर, गेटे, तॉलस्तॉय हांचे वारस मानताले. आपणाले लिखणेंतल्यान. जें भायर सरता तें हांचे कसवटणेक उतरूंक जाय, इतलेंच न्हय, तर हांचे उपरांतचो आपूण जाल्ल्यान आपणे हांचेय मुखार वचूंक जाय, हाची जागरूक जाणवीक दवरून ते बरयताले. आयलें तशें गायलें अशें तांणी केन्ना केलें ना. आयलें तें बरयलें आनी बरयलें तें छापूंक दिलें, अशी एक लेगीत वळ रवीन्द्रनाथांचे बरपावळींत मेळची ना. आयलां तें तांणी बरोवन काडलां, ताचे वयल्यान कितले-शे खेपे हात ओडला, घांसून-पुसून तें निवळ केलां आनी उपरांत तांच्यांतल्या समीक्षकान छाप म्हूण सांगलां तेन्नाच छापलां. नेमाळ्यांत छापून आयिल्लें बरप पुस्तकांत दिवचें केलां तेन्ना पर्थून ताचे वयल्यान तांणी हात ओडला, पर्थून तें निवळ केलां, उपरांतूच दिलां. रवीन्द्रनाथांनी आपणाले बरपावळीचेर कितलेशे संस्कार केल्यात.

इतल्यान ते थांबूंक नात. कवितेचीं नाटकां केल्यांत. नाटकांचीं नृत्य-नाट्यां केल्यांत. आपणाल्या साहित्याचेर तरांतरांचे संस्कार करपी, ताका तरांतरांचीं रुपां दिवपी साहित्यकार रवीन्द्रनाथ सोडून दुसरो सपसप पळोवंक मेळचो ना.

भाशेच्या मळारूय रवीन्द्रनाथांनी तरांतरांचे प्रयोग केल्ले. तांणी बरोवपाक सुरवात केल्या ताचे पयलीं बंगाली साहित्यकार जे बंगालींत बरयताले तिका 'साधु भाषा' हें नांव आशिल्लें. 'साधु भाषा' म्हळ्यार 'प्रमाण' भास, स्टँडर्ड लँग्वेज. प्रमाण बंगाली चालंत बंगाली पसून खूब पयस गेल्ली. प्रमाण भास चालंत भाशे पसून चड पयस वचूंक जायना, अडेची दिसूंक जायना, अशें रवीन्द्रनाथांचें मत्त आशिल्लें. म्हूण ते चालंत बंगालींत बरोवपाक लागिल्ले. बंगाली भाशेचे पंडीत

तिडटाले, खुबताले. रवीन्द्रनाथ बंगाली भाशेची वाट लायतात, 'अशें म्हणटाले. पुणून रवीन्द्रनाथ पर्वा करी नाशिल्ले. प्रमाण बंगाली अडेची जाल्या ती विरामचिन्नांक लागून, असल्याय एका निर्णयार ते पाविल्ले. संस्कृतांतलो एक पूर्ण-विराम पुरो. उबे आडयेचो. बाकिचीं सगळीं विरामचिन्नां सोडून दिवचीं, भास आपशींच 'चालंत' जातली. अशें तांचें म्हणणें आशिल्लें. रवीन्द्रनाथांनी हीं चिन्नां आपणाले बरपावळींतलीं काडून उडयल्लीं

'लायब्रेरी' नांवाचो तांगेलो एक निबंद आसा. तरणे पिरायेर तांणी येवरोपांत एक व्हड पुस्तकालय पळेलें. संवसारांतल्या व्हड व्हड साहित्यकारांनी बरयल्लीं पुस्तकां थंय दाळिल्लीं तांकां मेळ्ळीं. तांणी आपणाकूच प्रस्न केलो, 'हांचे पंगतीक दवरपा सारकें एक तरी पुस्तक म्हजे बंगालींत आसा व्हय ?' 'एकूय ना' म्हूण तांकां जाप मेळ्ळी. ही जाप मेळटकूच तांच्या काळजांत जें मोड उठलें ताचें वर्णन ह्या निबंदांत वाचूंक मेळटा. ते आपणाक विचारतात, 'सैमान आमकां येदो व्हडलो हो म्हालसागर दिला. तो एका सारको गाजत आसा. ही गाज आमकां कितेंच सांगिना व्हय ? ह्या म्हालसमुद्राचे भेटेक हजारांनी मैलांची वाट कातरून गंगा येता. ती येतना वाटेर कितल्याशा न्हंयांक आपणांत घेवन येता. आमकां सांगपा सारकें ती कितेंच घेवन येना व्हय ? वयर आमच्या माथ्यार येदेंय व्हडलें हें मळब पातळ्ळां. ताचे कडेनूय आमकां सांगपा सारकें कितेंच ना व्हय ?'

मागीर भितरल्यान ते अवचीत उसळटात आनी म्हणटात: बंगाली मनशाक 'आपनार भाषाय एकबार आपनार कथाटि बलिते दाओ. बंगाली कण्ठेर सहित मिलिया विश्वसंगीत. मधुरतर हइया उठिबे.' बंगाली मनशाक एक फावट ताचेच भाशेंत आपणाली खबर सांगूंक सांगात. विश्व-संगिताक एक बंगाली सूर मेळटलो. आनी तें कितलेंशें गोड जातलें.

संवसाराक दिवपा सारकें बंगाली बरपावळींत व्हडलें-शें कांय ना हें दैन्य, आनी बंगाली मनीस बंगालींत आपणाक उक्तावंक पावलो जाल्यार विश्वसंगिताक एक नवो सूर मेळून तें अदीक गोड जावंक पावतलें हो आत्मविस्वास, ह्या दोन गजालिंच्या आधारान रवीन्द्रनाथांची प्रतिभा फुलल्या आनी फळ्ळया. आनी रवीन्द्र साहित्य आमकां मेळूंक पावलां.

पुणून हांगा आमी मात्शे थांबूंक जाय. रवीन्द्रनाथांचेर जेन्ना आमी उलोवंक वा बरोवंक बसतात तेन्ना साहित्यकार रवीन्द्रनाथांचीच पोटभर तुस्त करीत रावतात.

खरेपणानशीं, तांचेर हो एके तरेचो अन्याय जाता. साहित्यकार रवीन्द्रनाथ खूब व्हडले आशिल्ले, दुबावूच ना. पुणून आमी एक गजाल विसरूंक फावना, साहित्य हें तांच्या व्यक्तित्वाचें एक आंग, फकत एक आंग आशिल्लें. रवीन्द्रनाथांच्या व्यक्तिमत्त्वाक कितलिंशीं दुसरीं आंगां आशिल्लीं. एका फुडलीं एक ओडलायणीं.

(२)

साहित्यकार कलाकार आसचोच पडटा. तो साहित्यांतल्यान जें सांगूंक सोदता तें 'कशें' सांगता हाचेर बरेचशें ताचें लोकीक येस निंबून उरता. रवीन्द्रनाथ हे नदरेन जागरूक आशिल्ले. कोणाकूय सादी एक चीट बरयल्या तेन्ना लेगीत तांणी ती कलेचे नदरेन सुंदर जावंक जाय, हाची जतनाय घेतल्या. आपणाल्यो चिटी लोक सांबाळून दवरतले आनी केन्नाय तरी त्यो छापून हाडटले म्हणपाची तांकां सदां जागरुक जाणवीक उरल्या. देखून तांणी एक वळ लेगीत ताकतिकेन केन्ना बरयलीना. तांच्यो कितल्योशो चिटी आयज उजवाडां आयल्यात. चिटिंचे कितलेशेच खंड मेळटात. खंयचेच चिटींतलें एक उतर हेवटेनचें तेवटेन करूक मेळपाचें ना. ते म्हणटाले, आमी ज्यो भावना उक्तावन दाखोवपाक उतरां वापरतात त्या उतरांतल्यान त्या भावनांक सोब सारके सुरूय येवंक जाय.

तांगेल्या अक्षर वाङमयांत तांगेल्या चिटींचोय आयज जाणकारांनी आसपाव केला.

हें जालें साहित्यकार रवीन्द्रनाथांतल्या कलाकाराचें एक रूप. कलेचीं नाट्य, संगीत, नृत्य, चित्र, शिल्प असलीं कितलिंशीं दुसरींय आंगां आसात. तांतल्या ज्या ज्या आंगाक रवीन्द्रनाथांनी हात लायला त्या त्या आंगाचें भांगर जाल्लें पळोवंक मेळटा.

कलकत्याच्या तांगेल्या पोरण्या घरांत तरांतरांचे उत्सव चलताले. ह्या उत्सवांनी नाटकांय जातालीं. रवीन्द्रनाथ भुरगेपणांतूच नाटकांनी वांटो घेवपाक लागिल्ले. 'अभिनया'ची कला ते ल्हानपणांतूच शिकले. ल्हवू ल्हवू आपुणूय नाटकां बरोवपाक लागले आनी ह्यां नाटकांनी कोणे कशे तरेचो 'अभिनय' करचो हें थारावपाक लागले. उपरांत तांणी खासा अभिनय करपाचें सोडून दिल्लें. पूण आपणालीं नाटकां बसोवपाचें काम मात तांणी आयुश्याचे अखेर मेरेन केलां. नाटक ही एक 'दृश्य श्राव्य' कला - दोळ्यांनी पळोवपाची तशी कानांनी आयकुपाची. ती खंयच उणी पडूंक जायना हाची जतनाय ते आयुश्यभर घेत राविल्ले.

व्हडल्या व्हडल्या नटांची तांणी परिक्षा घेतल्या. व्हडले व्हडले नट तांगेल्या 'दिग्दर्शना' मुखार खर्शेल्यात.

घरांत संगिताचें वातावरण तर मुदला थावन आशिल्लें. ज्योतिरीन्द्रनाथ हे तांगेले एक भाव. पिरायेन तांचेपरस व्हड. तांकां संगिताचें पिशें. रवीन्द्रनाथांनी संगिताचे पयले पाठ ह्या भावा कडल्यानूच घेतल्यात. देवान रवीन्द्रनाथांक ताळोय गोड दिल्लो. 'कोकिल-कंठ रवीन्द्र' म्हूण भोंवतणचो लोक तांकां वळखतालो. तांकां 'हिन्दुस्तानी संगीत' शिकोवपाक एक उस्तादूय तांगेर येतालो. अशे तरेन रवीन्द्रनाथांचे संगिताचे संस्कार ल्हानपणा सावन घडिल्ले. तांचे कान ल्हानपणासावन सुरांकडेन ओडत गेल्यात.

ते मुस्तींतले चालीक धरून तांकां तांगेल्या म्हालगड्यांनी बॅरिस्टरकी शिकपाक इंग्लंडाक धाडून दिल्लें. बॅरिस्टरकी थंयच उरली, इंग्लंडांत वचून ते युरोपीय संगीत शिकपाक लागले. 'पॉप' तशें 'क्लासिकल' दोनूय संगितांची तांणी वळख करून घेतली. ह्या संगितान तांकां एक नवीच प्रेरणा दिली. ते आपणालीं गितां हिन्दुस्तानी आनी युरोपीय दोनूय संगितांची सांगड करून गावपाक लागले. ह्याच काळांत तांणी 'वाल्मीकि-प्रतिभा' नांवाचें एक नाटक बरयलें. ह्या नाटकांत बंगाली लोकांक पयलेच फावट भारतीय आनी युरोपीय संगिताचो मेळ जाल्लो. पळोवंक आयकूंक मेळ्ळो.

बंगाली 'लोक संगीत' दीस रात तांच्या कानार पडत आयिल्लें. तांतल्या 'बाउल' संगितान तर तांकां एके तरेचें पिशेंच लायिल्लें. 'बाउल' हो बंगाली भौसांतलो एक भक्ति-संप्रदाय. तांगेलीं खाशेलीं गितां आसात, तशें तांगेलें खाशेलें संगितूय आसा. रवीन्द्रनाथांनी 'बाउलां' च्या अड्ड्यार वचून बसचें. तांकां गांवंक लावचें. कानान तांचे सूर धरचे आनी त्या सुरांनी आपणालीं गितां रचचीं. बंगालांत आनीक एके तरेचें संगीत आसा. ताका 'भटियाळी' संगीत म्हणटात. भटियाळी संगीत, बाउल संगीत, हिन्दुस्तानी संगीत आनी युरोपीय संगीत - ह्या संगळ्या संगीत-शैलिंचो अभ्यास करून तांणी आपणालें खांशेलें एक 'रवीन्द्र संगीत' निर्माण क़ेलें.

'रवीन्द्र संगीत' हें रवीन्द्रनाथांनी भारतीय संगिताक दिल्लें आगळें वेगळें एक योगदान म्हणूंक जाय. चड करून गितां रचपी एक आसता जाल्यार दुसरो तांकां सूर दिता. युरोपांत शुबर्ट नांवाचो एक संगीतकार जावन गेलो. तो गितां रचतालो

आनी आपुणूच तांकां चाली दितालो. शुबर्टान सशी गिता बरयल्लीं. आनी त्या गिताक सूर दिल्ले. रवीन्द्रनाथांनी पांच वांट्यांनी चड गितां रचलीं. आनी तितल्याय गितांक चाली दिल्यो. आपणा उपरांत तीं कोणेय कशींय गावचीं न्हय म्हूण तीं स्वरलिपींतूय बरोवन घेतलीं. कुंदनलाल सहगल तांगेल्या गितांचो एक भक्त. खंयच्या तरी एका फिल्मांत ताणे 'मधु गंधे-भरा, मृदु स्निग्ध छाया' ह्या रवीन्द्रनाथांल्या गिताक वेगळीच एक चाल दिल्ली तांणी आयकली. रवीन्द्रनाथ खंती जाले. आपणाल्या गिताचो खून जाला अशें तांकां दिसलें. तांकां तें मात पसून सोंसलें ना.

कांय जाणकार संगितकार रवीन्द्रनाथांची सारकावणी पुरंदरदास आनी त्यागराज हांचे सारकेल्या संत-संगितकारांकडेन करतात आनी 'ही अतिताय निखालूस जायना' अशें तांगेले टिकाकारूय म्हणटात.

आपणा फाटल्यान आपणालें कितें उरतलें हो प्रस्न रवीन्द्रनाथांक उतार पिरायेर केन्ना केन्ना पडटालो. व्हडले व्हडले 'ना जावन गेल्ले' तांणी पळेल्ले. आपुणूय असो एक दीस ना जातलों, आपणालें साहित्यूय घडये ना जातलें. पुणून -

आपणालें संगीत उरतलें, अशें तांकां मनापसून दिसतालें.

संगिताच्या भक्ताचें नाचा कडेन लक्ष वचूंक ना अशें केन्ना घडलां व्हय ? संगीत 'श्राव्य' आसता - कानांनी आयकुपाचें आसता. पुणून तें जेन्ना 'दृक' जाता - दोळ्यांक दिश्टी पडपाक लागता तेन्ना नृत्याचेंच रूप घेवन येता.

भारतीय नृत्य जें खंय खंय लिपून उरलां तें उक्ताडा हाडपाचें काम रवीन्द्रनाथांनी शान्तिनिकेतनांत खूब केलां. मणिपुरी नृत्य मणिपुरांतल्यान भायर सगळ्यांत पयलीं तेच घेवन आयल्यात. उदयशंकराक सगळें आयुश्य नृत्याक ओंपपाची प्रेरणां ताणीच दिल्या. भारतांत नृत्याच्यो पोरण्यो नव्यो जितल्योय तरा आसात तितल्यांकूय संस्कारीत करपाचो वावरं तांणी शान्तिनिकेतनांत केला. उतार पिरायेर ते जावा आनी बाली ह्या वाटारांत भोंवडेर गेल्ले. थंय तांणी 'बेडय' आनी 'सेरम्पी' नांवाचे दोन नाच पळेले. दोनूय भारतांतल्यान थंय गेल्यात म्हणपाचें कळनाफुडें तांणी शान्तिनिकेतनांतल्या आपणाल्या कांय विद्यार्थ्यांक थंय धाडून दिले आनी तांचे उदेशीं हे दोनूय नाच ते परते भारतांत घेवन आयले.

नृत्याक व्हडवीक जोडून दिवपा खातीर ताणी कांय 'नृत्य-नाटकां'य (डान्स ड्रामास) बरयल्यांत. 'मायार खेला', 'नटीर पूजा', 'श्यामा' 'चाडालिका' सारकेल्या नृत्य-नाटकांतल्यान तांणी पोरण्या नव्या कितल्याशा नाचाक नामना जोडून दिल्या.

नाच म्हळ्यार पुजेचीच एक तरा अशें ते मानताले.

१९३०त ते येवरोपाचे भोंवडेर गेल्ले. तांगेली ती इकरावी भोंवडी आशिल्ली. पारिसाक पावतकूच तांणी आपणाले प्रोतयेंतल्यान एक 'जादू' भायर काडलो. पारिसांतल्या 'गालेरी पिगालां' त तांणी आपणाल्या चित्रांची एक प्रदर्शनी घडोवन हाडली. रवीन्द्रनाथांक एक व्हड कवी म्हूण येवरोप वळखतालें. हों कवी चित्रकारूय आसत, तोवूय ताच्यांतल्या कवी येदोच व्हड-हाचो येवरोपांत कोणाकूच अदमास नाशिल्लो. पारिसांत 'गालेरी पिगाल' म्हळ्यार चित्रकारांची 'मक्का'. जो खऱ्यांनीच व्हड चित्रकार आसता ताच्याच चित्रांच्यो प्रदर्शन्यो थंय जातात. आनी येवरोपांतले व्हडले व्हडले कलाकार आनी कला समीक्षक त्यो पळोवपाक येतात. पारिसांतले कलेचे जाणकार रवीन्द्रनाथांचीं चित्रां पळोवन चकासूर जाले. आनी चित्रकार रवीन्द्रनाथ कवी रवीन्द्रनाथां परस खंयच्याच आंगान उणे न्हय अशें मेकळ्या मुखान म्हणपाक लागले. आयज तांच्या चित्रांची तुळा हे लोक पिकासो वा साल्वादोर द मादरियागा सारकेल्यां कडेन करतात. खासा पिकासो आनी मादरियागा हांणी रवीन्द्रनाथांचीं चित्रां पळोवन तोंडांत बोटां घाल्लीं.

अवनीन्द्रनाथ ठाकूर आनी नन्दलाल बोस हांच्या आधारान रवीन्द्रनाथांनी शान्तिनिकेतनांत एक कलाभवन कितल्याशाच वर्सां पयलीं सुरू केल्लें. भारतीय चित्रकलेंत प्राण फुंकपाचो वावर थंय चलत राविल्लो. आनी रवीन्द्रनाथांचें ह्या वावराकडेन बारीक लक्ष आशिल्लें. पुणून आपणांत एक चित्रकार आसा म्हणपाची जाणवीक ते सत्तर वर्सांचे पिरायेचे जाल्यात तों मेरेन तांकां निखालूस नाशिल्ली. ते कविता बरयताले. त्यो घांसून पुसून निवळ करतना कांय खाडाखोडी करच्यो पडटाल्यो. ह्यो खाडाखोडी तांच्या दोळ्यांक सोंसनासल्यो-बऱ्यो लागनाशिल्ल्यो. म्हूण त्या खाडाखोडींचेर ते संस्कार करपाक लागले. आनी तातुंतल्यान एकाद्रें फूल, एकाद्रें झाड, एकाद्रें शेवणें काडपाक लागले. सुरवातेक. तांचें लक्ष ह्या चित्रांकडेन वचूंक नाशिल्लें. गेलें तेन्ना तांचे तांकांच अजाप जालें. मागीर पिशोल हातांत घेवन ते खेरीतपणान चित्रां काडपाक लागले. आयुश्यभर ते उतराकडेन खेळत आयिल्ले. उतरांच्या आधारान 'अ- रुपा क रूप' दिवपाच्या वावरांत सदांच गुल्ल उरिल्ले. आतां उतार पिरायेर रेगांच्या आनी रंगांच्या आधारान 'अमूर्ता' क 'मूर्त' रूप दिवपाच्या वावरांत गुल्ल जाले.

आयुश्याच्या निमाण्या एका दसकांत तांणी सुमार दोन हजार चित्रां काडल्यांत.

एक फावट मनशान 'व्हड' म्हूण नामना जोडटकूच ताच्या सगळ्याच आंगांची तुस्त तोखणाय करपाची रीत संवसारांत सगळेकडेन चलता. आमच्या देशांत तर चडूच. पुणून चित्रकार रवीन्द्रनाथांची तुस्त तोखणाय हे रितीक धरून जावंक ना हें लक्षांत दवरपाचें. जाणकार म्हणटात, तांगेलीं चित्रां पळेले बगर तांचे प्रतिभेचो थाव लागपाचो ना.

इंग्रजी 'गीतांजली'त एक कविता आसा. 'लोक म्हज्यो कविता वाचतात आनी येवन विचारतात, 'हिचो अर्थ कितें ? तांकां कितें जाप दिवची तें म्हाका समजना. हांव मागीर म्हणटां, 'म्हाका खबर ना'. आतां तांगेलीं चित्रां पळोवन लोक तांकां तोच प्रस्न करपाक लागले, 'हांचो अर्थ कितें ?' तांकांय ते तीच जाप दिवपाक लागले, 'म्हाका खबर ना'. कवी उतरांच्या आधारान आपणालें काळीज उक्तायता जाल्यार चित्रकार रंगांच्या आधारान तेंच काम करता. इतलीच एक जाप तांकां दिवंक येताली.

कला तांगेल्या जिवितांतूच आशिल्ली. तांगेलें उठप बसप, चलप भोंवप, उलोवप करप, सगळें कलेच्या नेमांक धरून चलतालें. ही जिविताची कला आशिल्ली. तांकां खोस जाल्ली आसली, खंत जाल्ली आसली, तिडक मारिल्ली आसली जाल्यार ती उक्तायतना जिविताचे कलेच्यो शिमो ते केन्नाच उपी नाशिल्ले.

शान्तिनिकेतनांत तांणी ल्हान व्हड घरां बांदून घेतिल्लीं. तांच्या स्थापत्यांत लेगीत कलाकाराची नदर दिश्टी पडटा. भोंवतणच्या सैमांतलीं झाडां-पेडां जमनींतल्यान वयर सरतात तशीं घरांय जमनींतल्यान वयर सरिल्ले वरी - सैमाचेंच एक आंग जाल्ले वरी दिसूंक जाय, अशें तांचें म्हणणें आशिल्लें. शान्तिनिकेतनांतलीं घरां तांणी हे भाशेन बांदून घेतिल्लीं. ह्या घरांक उदयन, श्यामोली बी नांवांय तांणी तांच्या स्थापत्याक सोबऽ सारकींच दिल्लीं.

(३)

रवीन्द्रनाथ म्हळ्यार एक सुखवस्तू कवी. एकान्तांत आसताले तेन्ना कविता रचताले. लोकां मजगतीं येवन रावताले तेन्ना नाच गाण्यांत गुल्ल उरताले अशी टिका करपी ते मुस्तींत लोक आशिल्ले.

खरेपणानशीं रवीन्द्रनाथ अशे नाशिल्ले. आयचे भाशेंत सांगचें जाल्यार ते एक 'कमिटेड' राष्ट्रपुरूस आशिल्ले. ते सुधारकां मजगतचे एक व्हड सुधारक आशिल्ले. आनी राष्ट्रवादयां मदले एक व्हड राष्ट्रवादीय आशिल्ले.

साहित्य-निर्मणेचे नदरेन जाणकार, ताच्या तरणेपणांत ते शिलाइदहाक वचून राविल्ले त्या काळाक तागेल्या जिवितांतलो व्हड सर्जक - क्रियेटिव्ह-काळ मानतात. तागेल्यो कांय अज्रवर कविता तांणी ह्याच काळांत बरयल्ल्यो. तांगेल्यो कांय म्हत्वाच्यो कथा ह्याच काळात जल्माक आयल्यात 'छिन्नपत्र' नांवाचें तांगेलें एक खुबूच सुंदर पुस्तक आसा - धुवडेक बरयल्ल्यो चिटी गुथून तयार केल्लें - जातूंत तांगेलें अंतरीक जिवीत उक्ताडा आयलां - तेंवूय ह्याच काळांतलें. पुणून जाणकार दुसरे एके नदरेन ह्या काळाक म्हत्व दितात. देशाच्या समाजीक आनी राजकी प्रस्नांकडेन पळोवपाची एक आगळी नदर रवीन्द्रनाथांक ह्याच काळांत आनी हांगाच मेळिल्ली, अशें म्हणटात.

समाजांत एके वटेन दीन हीन विपन्न अवस्तेंत पडिल्लो भौस आसचो आनी दुसरे वटेन ह्या भौसाक नाडून तांच्या कश्टांचेर आपणाली ती 'संस्कृताय' काय कितें म्हणटात ती निर्मून तिचीं सुखां भोगपी धवाडयांचो एक ल्हानसो वर्ग आसचो, हें समा न्हय; हें मनीसपणा भायलें, हो अन्याय, ही अनीत, हें चलूंक दिवंक जायना - ही समाज वेवस्ता मोडून उडोवंक जाय, आनी तिचे सुवातेर सगळ्यांक एका पांवडयार हाडून ताकां सारकींच सुखां मेळोवन दिता असले तरेची एक नवी समाज-वेवस्ता उबी करूक जाय हे तरेच्या बंडाचें ल्हार तांच्या काळजांत ह्याच काळार-आनी हांगाच उठिल्लें आनी तें आयुश्यभर एका सारकें तांकां उंचाबळीत करीत राविल्लें.

ह्याच काळार ताणी 'एबार फिराओ मोरे' नांवाची सवायशें वळिंची एक लांब कविता बरयल्ली आनी हे कवितेंत तांणी आपणाली व्यथा आनी हे व्यथेचेर येवजल्लो उपायूय स्पस्ट उतरानी उक्तावन दाखयल्लो. हे कवितेंत ते आपणाकूच सांगतात -

'सभाग्या, तूं कितें फकत बांसरीच वाजयत बसतलो ? भिरकावन मार ती भायर. हे पळे, हांगा तुजे मुखार कितलेशे हे दीन हीन लोक मानो सकल घालून उबे आसात. तांच्या बाविल्ल्या आनी खंती मुखामळाचेर पळे, कितल्या शतमानां पसून सोंशीत आयिल्ल्या दुख्खांची करूण कथा बरयल्ली पळोवंक मेळटा.

'एइ सब मूढ म्लान मूक मुखे दिते हबे भाषा / एइ सब श्रान्त शुष्क भग्न बुके ध्वनिया तुलिते हबे आशा' तांका आड्डून सांगूक जाय, बाबांनो, तुमी सगळे एक फावट मानो वयर करून एकठाय येयात आनी एकवट घडोवन एक फावट

उबे रावन पळेयात. जाच्या भंयान तुमी थतरवितर जाल्यात तो अन्याय तुमचे परस भित्रो, तुमी सगळे एकवटान उबे रावतले त्याच खिणाक तो जीव मुठींत घेवन पळ काडटलो म्हणपाचें तुमकां दिसून येतलें.'

दुख्ख दैन्य ना करचें आसत जाल्यार तातूंत बुडिल्ल्या लोकांक सगळ्यांत पयलीं वाचा फोडूंक जाय, तांकां उलोवंक लावंक जाय. आमचो फुडार आमच्याच हातांत आसा हे तरेची एक आस्त तांच्या काळजांत जागोवंक जाय आनी तांकां एकठांय करून तांचेर जातल्या अन्याया आड तांकां उबे करूंक जाय, तेन्नाच हो अन्याय ना जातलो ते बगर ना, ह्या निर्णयार ते पाविल्ले.

लक्षांत दवरपा सारकी गजालः ही कविता तांणी १८८५ त बरयल्ली. समाज वादाचो जल्मूय त्या वेळार संवसारांत जावंक नाशिल्लो. तें कित्याक, देश स्वतंत्र करपाक उपरांत झुजत आयिल्ले कॉंग्रेसिचीय थापणूक जावंक नाशिल्ली. त्या वेळार तांकां आपणाल्या 'मिशना'ची जाणवीक जाल्ली. आनी -

रवीन्द्रनाथांची पिराय त्या वेळार फकत चोवीस वर्सांची आशिल्ली.

रवीन्द्रनाथ आपणालें हें मिशन केन्नाच विसरले नात.

रवीन्द्रनाथांनी समाजीक आनी राजकी प्रस्नांचेर जें बरयलां ताचे वयल्यान एक नदर भोंवडावन पळोवची. महात्मा गांधींची - वा तांगेल्या खंयच्याय सांगात्याची ही बरपावळ न्हय भू, असो दुबाव येतलो. इतलें तांच्या आनी गांधींच्या विचारात साम्य आशिल्लें. समाजांतलें आफूड-भश्ट ना जावंक जाय, ते बगर जातिंचो वेगळेचार ना जावपाचो ना, ते बगर ब्राह्मण आनी अति-शूद्र एक जावपाचे नात अशें ते म्हणटाले. तांकां समाजांतलें ऊंच उणाकपण ना जाल्लें जाय आशिल्लें. तशें धर्मांनी निर्माण केल्लें आपले-पेलेपणूय ना जाल्लें जाय आशिल्लें. हिन्दू, मुसलमान, किरिस्तांव, शिख सगळे एकठांय आयिल्ले, एक जाल्ले तांकां जाय आशिल्ले. ताकां दादलो आनी बायल हांचे मजगतचो वेगळेचारूय ना जाल्लो जाय आशिल्लो. गांव आत्मनिर्भर जाले बगर देशाचें पावल मुखार पडपाचें ना ह्या निर्णयार ते पाविल्ले. ते ह्या विशयांचेर फकत उलोवन बरोवन वोगी बसूंक नाशिल्ले. ह्यो सगळ्यो मोखी सादपा खातीर ताणी एक कार्यावळ आखिल्ली आनी ती चलणुकेंतूय हाडिल्ली, गावानी वचून जाणटयांच्या शिकपाचे वर्ग चलोवप, मोडून पडिल्ले गांवातले उद्देग जिवे करप, शेतकामांत नवे नवे विज्ञानीक प्रयोग करून जमनिचें उत्पन्न वाडोवप, गावकारांच्यो सहकारी संस्था सुरू करप असले कितलेशे वावर ताणी सुरू केल्ले

ते स्वदेशीचे पाखो घेताले स्वदेशी फकत अर्थीक मळावयली न्हय, संस्कृतायेच्या मळावयले स्वदेशीक ते खूब म्हत्वाची मानताले. आपणाली भास, आपणाली संस्कृताय हे फाटभुयेचेरूच देश जिवो जावंक पावतलो अशें ते म्हणटाले. हे कार्यावळीक ते 'रेनेसांस' ची - पुनरूत्थानाची - कार्यावळ लेखताले. स्वराज्याचे दिकेतलें हें पयलें पावल अशें ते मानताले.

हे दिकेतलो तांगेलो एक वावर नदरेंत भरता तो शान्तिनिकेतनांत तांणी केल्ल्या शिक्षणाच्या मळावयलो. शान्तिनिकेतना खातीर वेंचून काडिल्ली सुवात एका सुक्या सड्या सारकी आशिल्ली. रवीन्द्रनाथांनी थंय तरां तरांचे रूख रोवन पयलीं. ती पांचवीचार केली.

उपरांत थंय एक शाळा सुरू केली. तांच्या पदरांत तांगेलो खाशेलो अणभव आशिल्लो. खासा ते खंयचेच शाळेंत शिकूंक नाशिल्ले. आयचे भाशेंत सांगचें जाल्यार ते एक 'ड्रॉप-आउट' आशिल्ले तांकां आपणाल्या भुरग्यांक चालंत शाळेंत घालपाचीं नाशिल्लीं. मुळांत शान्तिनिकेतनांतली शाळा तांगेल्या भुरग्यां खातीर तांणी सुरू केल्ली तांचें एक मत्त जाल्लें. ते म्हणटाले, भुरग्यांक कांयच 'शिकोवपा'ची गरज ना. तीं आपूण जावन सगळें शिकतात. जल्माक येत सावन तीं एका सारकीं कितें ना कितें शिकत आसतात तांगेल्या ह्या शिक्षणांत आमी शिक्षणाच्या नांवान फकत आडखळीच हाडटात. कसलीच आडखळ नाशिल्ल्या मेकळ्या वातावरणांत तांकां दवरूंक जाय. ह्या वातावरणांतल्यान तीं आपणाक जाय तें शिकतलीं. ते विचारताले, भुरग्यांक उमथीं पडूक कोण शिकयता ? उबीं रावंक, चलूंक धांवूक कोण शिकयता ? आवय बापूय, काय तांचे तींच हें सगळें शिकतात ? तीं उलोवंक कशीं शिकतात ? बरें, उलयतात तीं उलयतात, व्याकरणाक धरून कशीं उलयतात ? भास आनी व्याकरण तांकां कोण शिकयता ? तुमी, आवय-बापूय काय मास्तर ? सगळेंच तीं आपूण जावन शिकतात जाल्यार ताणी जें शिकचें अशें तुमकां दिसता तें ताणी आपूण जावन शिक्चें हे तरेचें वातावरण तांचे भोंवतणी उबें करात. तीं 'तांकां जाय तें' आपूण जावन शिकतलीं.

शान्तिनिकेतनांतल्या शिक्षणाचें बुन्यादी तत्व भुरग्यानी 'ताकां जाय तें शिकचें' हें आशिल्लें.

चालंत शाळानीं परिक्षा नांवाची एक अन्नाडी चाल चलत आयल्या. हे परिक्षेक लागून भुरग्यां भुरग्यां भितर सर्त सुरू जाता. सर्तीतल्यान ताच्यात दुस्वास मत्सरा

सारके अवगूण जल्माक येतात भुरग्याक सर्ती पसून पयस दवरूक जाय, अशें चिंतून ताणी आपणाले शाळेंतले परिक्षेकूच 'फेल' करून भायर घाल्ली चालत शिक्षणांत बुद्दिचेरूच चड भर दिल्लो आसता. रवीन्द्रनाथ म्हणटाले, बुद्दी इतलेंच शिक्षणांत काळजाकूय म्हत्व दिवंक जाय. भुरग्याची संतुलीत वाड तेन्नाच जावक पावतली ताचें जिवीत शिरवंत जातलें, ताच्यांत संस्कारिताय येतली. खरें फट, बरें वायट, निजाचें आनी अडेचें हांतलो फरक भुरग्यांक आपशींच समजूंक लागतलो आनी तांचे तांकांच आपणालो स्वभाव आनी स्वधर्म कळटलो चालत शिक्षणांत वाचप बरोवप आनी मेजप हाचेरच भर दिल्लो आसता. रवीन्द्रनाथ म्हणटाले, हाचे भायर तकली वापरप, हातान वावर करप हाचीय भर पडूक जाय म्हणटकूच भुरग्याचें जिवीत भितरल्यान गिरेस्त जातलें.

सुरवातेक आपणाल्या आनी आपणाल्या सांगात्यांच्या भुरग्याक घेवन तांणी प्रयोग सुरू केलो. गंधांचें, रंगांचें, सुरांचें, नाचांचें वातावरण तांणी पयलींच थय उबें केल्लें. भुंरगीं ह्या वातावरणांतल्यान तांका जाय तें घेतालीं. रवीन्द्रनाथ ताका काणयो सांगपाक लागले. भुरग्यांकडेन समरस जातकूच ताणी ल्हवू ल्हवू तांचे खातीर एक पाठ्यक्रम तयार केलो. शंबरां वयर भुरगीं येवपाक लागलीं. तेन्ना चल्यां वांगडा चलयोय येवपाक लागल्यो. ते मुस्तींत चल्यांक आनी चलयांक एकठाय शिकोवपाची चाल नाशिल्ली. रवीन्द्रनाथानी ती मोडिल्ली. ते मुस्तींतल्या संदर्भांत तांगेलें हें एक क्रान्तिकारी पावल आशिल्लें.

शान्तिनिकेतनातलें वातावरण पुर्विल्ले मुस्तींतल्या आश्रमां सारकें आशिल्लें भुरग्याचेर कसलेंच बंधन नाशिल्लें भुरग्याक कितेंच पाठ करचें पडनाशिल्लें. भुरग्यांची परिक्षा कोण घेनाशिल्ले. शिक्षकाचो आनी भुरग्यांचो संबंद गुरू शिश्या सारको - इश्टागतिचो - आशिल्लो. भुरगीं मेकळ्या वातावरणात उरूक जाय, तीं आत्म-निर्भर जावक जाय, तांचें चारित्र्य घट जावक जाय, ताच्या गुणांक पोसवण मेळत रावक जाय हाची जतनाय घेवन रवीन्द्रनाथांनी शिक्षणाचो हो प्रयोग चलयल्लो

तांच्या सगळ्या वावरात तांचो सगळ्यांत चड वेळ ह्या एका प्रयोगान घेतला

ताणी सुरू केल्ली मुदलातली ही मुळावी शाळा ल्हवू ल्हवू ताणी हायस्कुलाच्या पांवड्यार व्हेली उपरात एक दीस ती 'विश्व भारती' ह्या नावाची एक युनिव्हर्सिटी जाली संवसारातले व्हडले व्हडले तज्ज्ञ थंय शिकोवपाक येवन रावले तशे

सवसारातल्या कितल्याशा देशातले भुरगे शिकपा खातीर थंय येवपाक लागले. व्हडले व्हडले बरोवपी, व्हडले व्हडले विचारवत शिकोवपाक आनी शिकपाक शान्तिनिकेतनांत येवन रावतकूच अख्खो सवसार जसो कितें एका घोंटेरांत हांगा येवन रावला - 'यत्र विश्वम भवति एक नीडम्' अशें शें कितें दिसपाक लागलें.

आयजूय शान्तिनिकेतनांत हें वातावरण अणभवूंक मेळटा.

रूसो, पेस्टालोझी, फ्रॉबेल, ड्युई, मोंतेस्सोरी, टॉलस्टॉय हांच्याच तोलामोलाचे एक शिक्षणतज्ज्ञ ह्या रुपांत संवसार आयज रवीन्द्रनाथाक वळखुपाक लागला.

जें शिक्षण भुरग्यांक रडयता तें मुळाथावन हुमटावन उडोवंक जाय ह्या मत्ताचे ते आशिल्ले.

शान्तिनिकेतनाक तेंकून तांणी श्रीनिकेतन नांवाची आनीक एक संस्था चलयली. थंय ताणी एक कृषि-विदयालय सुरू केलें. शिक्षणाचो मक्तो फकत धवाड्यांचो न्हय, गावांतल्या गरीब दुबळ्या शेतकामत्यांकूय तें मेळूंक जाय - तेंवूय तांकां धवाडे करपी न्हय, तर बऱ्यांतले बरे शेतकामती, बऱ्यांतले बरे कारागीर करपी आसूंक जाय अशें तांचें मत्त जाल्लें. ते धवाड्यांच्या भुरग्याकूय हें शिक्षण घेवंक लायताले.

ताकां धवाडे आनी भौस हांचे मदलो फरक मुदलांतल्यानूच ना करपाचो आशिल्लो.

देशाचो सगळ्याच आंगांनी विकास घडोवन हाडपा खातीर वावरत आयिल्ले. रवीन्द्रनाथ देशाचे सुटकेचे चळवळींत पडले बगर कशे रावीत आशिल्ले ? १८९८ वर्सा सरकारान 'सेडीशन ऍक्ट' पास केला. त्या वेळार ताचे आड जो खणखणीत आवाज देशात वयर सरला तो रवीन्द्रनाथाचोच आशिल्लो. कलकत्यांतल्या टाऊन हॉलात ताणी हाचेर जें आंगार कांटो फुलोवपी उलोवप केल्लें तें 'कंठरोध' ह्या नावान छापुनूय आयिल्लें. लोकमान्य टिळकांक ख्यास्त जाल्या आनी तांकां धरून सरकारान भितर घाल्यात, तेन्नाय तांणी खर उतरांनी सरकाराचो निशेध केल्लो. ढाक्यात भरिल्ल्या प्रान्तीक समितिच्या एका अधिवेशनांत तांणी सरकारा फाटल्यान राविल्ल्या जमीनदाराक 'देशद्रोही' म्हणून फैलार घेतिल्लें लॉर्ड कर्झनान बगालची फाळणी केल्या त्या वेळार जी चळवळ जाल्या तातूत ते सगळ्यांत मुखार आशिल्ले. स्वदेशी आदोलनांतूय ते पोटतिडकीन पडिल्ले आनी आघाडेर राविल्ले जालियावाला बागेंत हत्याकाड जालें. तेन्नाय ताचे आड जो सगळ्यांत चड खणखणीत आवाज देशांत उठलो तो रवीन्द्रनाथांचोच आशिल्लो. तांणी आपणाक मेळिल्ली 'सर' ही

पदवीय त्या वेळार सरकाराक निशेध म्हूण परती केल्ली. तांगेलो राष्ट्रवाद खंयच्याय व्हड राष्ट्रवादद्या इतलो ऊग्र आशिल्लो. तांकां विदेशी राजवटिची तिडक आशिल्ली. तितलीच विदेशी संस्कृतायेची कुड्डी केलदावणी करतल्या देशी सायबाचीय आशिल्ली. ते देशभक्तांतले एक व्हड देशभक्त आशिल्ले. म्हण्णूच तर जवाहरलाल, सुभाषबाबू सारकेले देशभक्त तांच्या पांयाक हात लायताले.

एक खरें. स्वदेशी आंदोलनांत ते सगळ्यां मुखार आशिल्ले आसतनाय अवचीत एक दीस तांणी तांतुंतल्यान आंग काडून घेतलें. हे चळवळिची आतां अवनत जाल्या, हातूंत चारित्र्याक आतां व्हडलिशी सुवात उरूंक ना, ती दुराचाराक लेगीत आलाशिरो दिवपाक लागल्या अशें म्हळें आनी झुजामळ सोडून ते उठून शान्तिनिकेतनांत गेले. आपणाले लोकप्रियतेक बादा येतली हो भंय तांकां आफडूंक पावलो ना. टिका जातली म्हणपाची खबर आसुनूय तांणी टिकेची पर्वा केली ना. तांकां हे करणेचें पानवळ भोगचें पडलां. तांची खूब निंदा जाल्या. 'नोबेल इनाम मेळिल्ल्यान हाका आतां राष्ट्रवाद पुटवना, हो आतां इंग्रजांचो जाला, हाणे जनगणमन ह्या राष्ट्रगितांत ब्रिटीश वायसरॉयाक 'भारत भाग्य विधाता' म्हळा.' हे तरेची धरबांद नाशिल्लीय निंदा जाल्या. तांकां ती आयकुची पडल्या. सगळी निंदा तांणी सोंसून घेतल्या. आपणांत ह्या आंदोलनाक नवी दिका दाखोवपाची तांक ना, पुणून लोकप्रियताय भंगतली ह्या भयान आपूण आपणालो राष्ट्रवाद भश्टूंक दिवचों ना', अशें थारावन ते फाटीं सरल्यात. एका उतरान लेगीत तांणी कोणाचो प्रतिवाद करूंक ना. गांधींच्या हातांत स्वराज्याचें आंदोलन गेलां त्यावेळार तांच्यांनी तातूत पडूं येतालें. पडचेशें खूब फावटीं तांका दिशिल्लें. पुणून दोन गजालींक लागून ते पडले नात - एक, आंदोलन आतां खंयचे खंय पावपाचो भय उरूंक नाशिल्लो, तें सुरक्षीत हातांत गेल्लें. आनी दुसरी, तांची उतार पिराय जाल्ली. धके चपाटे सोंसपाची ताक कुडींत उरूंक नाशिल्ली. पुणून गांधींचे चळवळिचेर ते बारीक लक्ष दिवन रावल्यात. गांधींक 'महात्मा' ही पदवी तांणींच दिल्या. केन्ना केन्ना गाधींच्या हातान अतिताय जाल्या तेन्ना तांचो कान पिळपाक ते अनमननासतना मुखार सरल्यात. ग़ाधी ताका हे खातीर 'द ग्रेट सेंटिनेल' म्हणटाले आनी तांकां ते खूब मानताले

जनगणमन गितातलो भारत - भाग्य - विधातो ब्रिटीश वायसरॉय आशिल्लो जाल्यार सुभाषबाबू आपणाल्या आझाद हिन्द सेनेंत ह्या गिताक राष्ट्रगिताचो भोवमान दिवचेच नाशिल्ले.

रवीन्द्रनाथ एक व्हड देशभक्तूच आशिल्ले. राष्ट्रवाद हो राष्ट्रपुजाधर्म जाता तेन्ना तो मनीसघाणो जाता अशें तांचें मत्त आशिल्लें. तांणी ह्या विशयाचेर किंतालिशीं उलोवपां केल्लीं. ताताली कांय 'नॅशनलिझम' ह्या तांगेल्या पुस्तकांत आयल्यांत.

'घरे बाहिरे' ही तांगेली एक खुबूच सुंदर नवलकथा. हे नवलकथेंतूय ताची चर्चा आयल्या.

(४)

रवीन्द्रनाथांच्या व्यक्तित्वांतलें सगळ्यांत चड ओडलायणें आंग, म्हजे नदरेन, तांच्यांतल्या 'साधका' चें आशिल्लें. ते एक 'साक्षात्कारी' साधक आशिल्ले. 'त्या' परम तत्वाचो स्पर्श तांच्या काळजाक जाल्लो. 'आमि जेनेछि ताहारे' अशें आत्मविस्वासान ते म्हणूंक पाविल्ले. ते 'ताका' वळखताले, ना जाल्यार तांचे लिखणेंतल्यान 'गीतांजली' येवंकूच पावची नाशिल्ली. तसो 'शान्तिनिकेतना' सारको ग्रंथय ते बरोवंक पावचे नाशिल्ले. शान्तिनिकेतनांत बुधवारा बुधवारा 'उपासना' चलताली, ते उपरांत ते एक ल्हानशें प्रवचन करताले. ह्या प्रवचनांचे दोन खंड 'शांन्तिनिकेतन' ह्या नांवान उजवाडा आयल्यात. अध्यात्मीक विचारांची एक व्हडली खण ही ह्या 'शान्तिनिकेतन' ग्रंथांतलीं प्रवचनां वेंचून तांणींच तांकां इंग्रजी रूप दिल्लें. आनी 'साधना' ह्या नांवान तें उजवाडा हाडिल्लें. (हाचो कोंकणी अणकार साहित्य अकादेमीन उजवाडा हाडला)

रवीन्द्रनाथांचो जल्म ज्या घराब्यांत जाल्लो त्या घराब्यांत सदां धर्माच्योच खबरी चलताल्यो. रवीन्द्रनाथांचो बापूय देवेन्द्रनाथ सभावानूच धर्मीक आशिल्ले. अध्यात्मीक बडिचे आशिल्ले. ब्रह्म समाज सुरू करप्यां मजगतचेच ते एक आशिल्ले. तांगेले अध्यात्मिकतायेचो धेंक येदो आशिल्लो की लोक तांकां 'महर्षी' ह्या नांवान पाचारूंक लागिल्ले. उपनिषदांचें वाचन मनन ह्या घराब्यांत सदांच चलतालें. ह्या वातावरणाचो खोल परिणाम रवीन्द्रनाथांचेर जाल्लो. 'हें सगळें म्हजें दायज. तें पचोवन हांवें ताचे मुखार वचूंक जाय' ही जाणवीक तांकां ल्हानपणा सावन आशिल्ली. हो घराबो श्रीमंत आसलो तरूय - द्वारकानाथांचो एक आडवाद सोडल्यार - सगळे 'सादें'च जिवीत सारताले 'स्टँडर्ड ऑफ लिविंगा' परस 'क्वालिटी ऑफ लाइफ' चड म्हत्वाची अशें महर्षी म्हणीत आयिल्ले. ते हेर खंयचेय गजाली परत संस्कारितेक चड म्हत्व दिताले. मनीस जसो जसो जाणटो जायत

वता तसो तसो तो उदार जायत वचूक जाय, दिशीं दिशीं नमळ जायत वचूक जाय अशें ते सांगीत आयिल्ले. ह्याच संस्कारांत रवीन्द्रनाथांची वाड जाल्ली. ह्याच संस्कारांत तांणी आपणालो धर्म केळोवन काडिल्लो. आपणाल्या धर्माक तांणी, 'मानुषेर धर्म' - रिलिजन ऑफ मेन' हें नांव दिल्लें. मनशांतलें मनीसपण जागोवंक जाय, ताका 'तूं मनीस म्हूण व्हड' म्हूण सांगूंक जाय, ताच्या मनीसपणाक बादा हाडपी ताच्यांतले अवगूण पयस करूंक जाय - हेच एके दिकेन रवीन्द्रनाथाली साहित्य सेवा, तागेलें संगीत, तांगेले शिक्षणाचे प्रयोग, तांगेली समाजसेवा, तागेलें राजकर्ण, सगळें चलत राविल्लें. मनीस हेंच सत, मनशापरस व्हड दुसरें कितेंच ना अशें ते म्हणटाले. रवीन्द्रनाथांचो देव मनशाल्या काळजांत रावतालो म्हूण तागेली देवाची भक्ती मनशाचे सेवेंत रुपकारीत जाल्ली.

भजन-पुजन-तपन-आराधना करतल्यांक सगळ्यांक ते विचारताले, 'काळखांत दोळे धांपून कोणाची पुजा करतात तुमी ? देवाची ? दोळे उक्ते करून पळेयात, देव देवळांत ना. मागीर, खंय आसा ? शेत नांगरता त्या शेतकामत्याचे खोपींत वचून तो बसला. जंय खडी फोडून लोक रस्ते बांदतात ताचे मजगतीं रावन तो रस्ते बांदता. तो वोतांत पावसांत बाराय म्हयने वावर करीत आसता. ताचे हात धुल्लान भरल्यात. तुमकां देव जाय आसत जाल्यार ह्या कश्ट करपी, काम करपी लोकां मजगतीं. रावन काम करात हें भजन-पुजन तुमी कित्या खातीर चलयलां ? मुक्ती मेळची म्हूण ? सभाग्यानो, 'मुक्ति कोथा आछे' जाणे येदोय व्हड हो संवसार रचला तोच खासा आपखोशयेन आपणे रचिल्ल्या संवसाराकडेन आपणाक बांदून घेवन रावला. तुमकां देवाची पुजा करपाची आसा मू ? मागीर सोडून दियात तें ध्यांन भिरकावन मारात तीं फुलां. लोकां वांगडा काम करूंक लागात. काम करतां करतां तुमचीं वस्त्रा झिरझिरून वचूंक जाय तुमचें आंग धुल्लान भरूक जाय स्त्रम करतल्यां वागडा काम करतां करतां तुमचें आंग हुमेन थपथपतलें तेन्नाच तुमी देवाची खरी पुजा करूंक पावतले. तुर्ताक तुमी जें चलयलां तें सगळें फटींगपण, सगळें धोंग.

रवींद्रनाथ सैमाचे भक्त आशिल्ले, सैमाक एक आकार ना, तें आकारा पेले कडलें, म्हूण ते निराकाराचे भक्त आशिल्ले - सगळें खरें पुणून ते हवेंत उडपी नाशिल्ले देव ताचे मुखार साकार रुपात येवन उबो रावतालो तेन्ना तो मनशाचेंच रूप घेवन येतालो मनशाची सेवा हीच देवाची सेवा अशें ते म्हणटाले रवीन्द्रनाथाक

हांवें 'साक्षात्कारी' म्हळ्यात ते ह्या अर्थान. भारतीय अध्यात्माक ताणी एक नवें परिमाण जोडून दिलां. श्री अरविंदाच्या आनी महात्मा गांधींच्या अध्यात्मीक मळा वयल्या योगदाना इतलेंच रवीन्द्रनाथांचें अध्यात्मीक योगदान मोलाचें.

तात्पर्य -

रवीन्द्रनाथ व्हड साहित्यकार आशिल्ले. व्हड संगीतकार आशिल्ले. व्हड चित्रकार आशिल्ले. व्हड शिक्षणतज्ज्ञ आशिल्ले. व्हड समाज सेवक आशिल्ले. व्हड देशभक्त आशिल्ले आर्विल्ले मुस्तींतले ते एक विशाल राष्ट्रपुरूस आशिल्ले.

सगळ्यांक घडयता आसतना देव पंचमहाभुतांचो आधार घेवन घडयता. रवीन्द्रनाथांक घडयतना ताणे दुसऱ्योच धातू वापरिल्ल्यो आसूंक जाय.

(५)

ह्या पुस्तकांत रवीन्द्रनांथाच्यो आठ कविता आयल्यात. आठूय तांगेल्या 'कथा' नांवाच्या झेल्यांतल्यो. इंग्रजींत असल्या कवितांक 'नॅरॅटिव्ह पोयेम्स' ह्या नांवान जाणकार वळखतात. असल्या कवितानी एक एक कथा येता, ही कथा मागीर चित्राचें रूप घेता आनीं हें चित्र निमाणे नृत्य-नाट्याच्या रुपान आमचे मुखार उबें रावता रवीन्द्रनाथ उपनिषदात आपणालें दायज सोंदूंक गेल्ले तशे देशाचे संस्कृतायेच्या इतिहासांतूय तें सोदपाक लागिल्ले. तांकां बौद्धांच्या, वैष्णवांच्या, शिखांच्या, मराठ्यांच्या दायजांत. काळीज हालोवपी काय कथा मेळ्ळ्यो. संस्कार घेवपाचे पिरायें वयल्या भुरग्या खातीर ताणी त्यो कवितेच्या रुपान तांचे मुखार दवरल्यो. असल्यो बावीस कविता 'कथा' ह्या तागेल्या झेल्यांत आयल्यात तातल्या फकत आठूच कविताक बाकीबाब कोंकणी रूप दिवंक पावले. ह्या कोंकणी अणकारा संबंदान मुजरत सागपा सारकें म्हळ्यार रवीन्द्रनाथानी ज्या छंदात त्यो बरयल्ल्यो त्याच छदात बाकीबाबांनी त्यो कोंकणींत हाडल्यात.

कोंकणी सरस्पत ह्या कविताक लागून खूब गिरेस्त जाल्या आमी बाकीबाबांचे उपकार आठोवंक जाय.

रवीन्द्र केळेकार

प्रियोळ

८-७-९६

(बाकीबाब पुण्यतीथ)

श्रीमती

बिंबिसार राय
नाकशी एक घेवन गेलो
नमुन बुद्धा पांय
लावन पुजे दारचे वनीं
बांदी तिचेर बावन-खणी
भोव अपरूप पाशाणा-स्तूप
शिल्पश्रिये-साय

सांजच्या वेळार न्हावन करून
राया बायल चलयो
गुंथुन सोबित फुल्ल फुलां
भांगरा-ताटलेंत स्तुपामुळां
आपल्या हातान लायती वाती
कनक-दिवे-दिवल्यो

बापाय फाटल्यान
अजातशत्रून
आसन जेन्ना घेतलें
ताच्या धर्मा-रगत काडुन
राज्य नगर धुलें झाडुन
होमा-उजे फुलोवन तातूंत
बौद्ध-शास्त्र लासलें

अजातशत्रून नगरिंपुरीं
घालूंक लायलें दंवणें
"सोडुन वेद, बामण, राय
हेरां पुजा जाल्ले ठांय
करतल्याची तकलि तुटुन
जातलें पुजे-पारणें."

तेदिस शरद-दीस सोंपत्यार
श्रीमती नांवा दाशी
न्हावन पुण्यशितळ जळीं
घेवन फुलां-दिव्यां थाळी
रावली राया-आवय म्हऱ्यां
मौनशी एकांशी

धसको घेवन राणयेन म्हळें,
"राजान केल्या मना,
पुजा हांगा स्तुपासरीं
केल्यार तीच जातली सुरी
धाडित वना, दीत सुळार
कशें तुका कळणा !"

तशीच गेली थंड चालीं
राणी-अमिते घरा
मुखार घेवन हारसो बेस
आसलि बांदित लांब केंस
सायासान रेखुन भांगीं

भरित कुकुम केंसरा

पळोवन तिका भंगली रेग
भेरेवन गेलो हात
राणयेन म्हळें, "सामकें पिशें
धाडस तुजें जिवार ये-शें
कडसर, सरले पुजे दीस
जातलो मात घात"

जनेल करून उकतें घेत
सरतीं किर्णां चार
कुंवर शुक्ला आसली पडुन
वाचित काव्य भान हरुन
पांयजणांनी आंग काडुन
मोखी कुडी-दार

पळेनाफुडें श्रीमती ती
उडोवन पटी धांवली
वतना ल्हवुच सांगलें कानीं
"राजा-सांगणी धर गे ध्यानीं
फुक्या फुकट मरशी पापणी,
परत ह्याच पावलीं."

श्रीमती भोंवलि दारोनदार
घेवन पुजे-थाळी
"सवाशिणनों" घाली उलो
"येया, पुजे समय जालो."

आयकुन मगल्यां भरलो भालो
घाल्यो कोणें गाळी

सरत्या दिसा नगर-शेज्यार
पसय मंद सांडली
रस्ते किण्ण, काळोख बिण्ण
जायत गेलो बोवाळ क्षीण
पोन्नें राया-देवूळ घुमलें
आरति-घांट वाजली

निवळ काळखि शरद रात
मळबिं लक्ष वात
शींग वाजलें सिंहद्वारीं
कवडां लागलीं राया-घरीं
पुकार घाली पारेकारान
"सभा जाली शांत."

ह्याच वेळार पाऱ्यावेल्याक
दिसलो पयस कोण-सो
रायागेल्या विजन वनीं
स्तुपामुळा काळख्या खिणीं
उजळायता लावन दिवे
एक एक कोनसो

खड्गां घेवन धांवले वेगीं
नगरपाळ हावशी

पुसलें, “कोण दुर्मतिशी
मरण अशें मागून घेशी ?”
मधुर जाप : “श्रीमती हांव
बुद्ध-देवा दाशी.”

तेदिस फुल्ल धवें शिळेर
रगत जालें लेख
किरंव निरंव शरद रातीं
सगलो काळोख घालुन फाटीं
स्तुपा म्हत्यांत न्हिवली अखेर
कापरा-आरत एक.

– – –

परिस मणी

वृंदावनी रुशि सनातन
    नित्य जप करीत
यमुनेचे आसलो देगेर
    तृप्त सुख भगीत

प्रणाम ताका करून कोणा
    बापुडवाण्या भटान
म्हळें, 'काकुळट करा प्रभू
    दिया कृपे-दान'

रुशीन म्हळें, 'खंयच्चे कोण ?
    कितें तुमचें नांव ?'
भटान म्हळें, 'पयस म्हजो
    वर्धमानांत गांव

दर्शनाक आयलां हांव
    जिवन म्हणटि म्हाका
दळिद्रान गांजुन गेलां
    म्हारग जालां ताका

क्रियाकर्म यज्ञयाग
    जायते केले जरी
किरवंटीक पानदुडुना
    बेश्टचो येगादारी

उदरगती खातिर केली
शिवा-आराधना
फांत्यापारार सांगलें ताणें
न्हिदांत आसताना

यमुनेचे चल देगेर
धर रुशिचे पांय
मासणाच्या दळिद्रांचेर
काडटलो उपाय'

आयकुन अशी भटा-कथा
रुशी जालो व्याकुळ
म्हळें ताणें 'हांवच्च खंत्र
एकदां आसलें विपूल'

इतल्यांत ताणें याद जावन
काकुळटेन म्हळें
‘ते थंय व्हडल्या वडासरीं
रेंव उस्तून पळे

प्रसंगाक पावत कोणा
अशें लेखुन मनीं
एका काळा पुरला हांवें
अद्‌भुतांचो मणी

ताका लागुन भावा तुका
नवल भेट्‌टलें
जल्मजुगा दैन्य तुजें
खिणात फिट्‌टलें’

बेगोबेग धांवन भटान
परिस उस्तिलो
काडलो तसो लोखणाचे
तावजे घसटिलो

तावज भांगरा जाल्लि पळोवन
जालो चकासूर
गुल्ल जालो गुंथित निळे
यमुनेचे सूर

न्हंये पेल्यान तांबशि पसय
अस्ता रवी गेल्लो

खोल्मांनी रडत भटमाम
    रुशी पायांर पडलो
'मागतां फकत मन तुमचें
    कितेंच नाका आनीक'
सांगून भटान व्हांवते न्हंयेंत
    मोखलें परिस-माणीक

फुलाचें मोल

पडुन शिंयाच्यो राती
करपल्यो फुलांच्यो जाती
एकय कळी खंयच धरना

पणुन सुदासागेलें
एकाच कमळान तळें
सभराभरित, ना तुळणा

विकुंक तें व्हडा मोला
घेवन गेलो राजा-म्हाला
दरवठ्यांत थोडो भोव तिश्टलो

पांथस्थ म्हाजन एक
पळेत तें एकटक
फूल मोलावंक ताका उलयलो

'पळोवन तुगेल्या फुला
उचांबळ जीव जाला
कितल्या मोला सांग म्हाका दिशी?

सर्वत्र आनंद आज
नगरिं आयला बुद्धराज
व्हरची आमा भेट ताका फावशी'

माळ्यान म्हळें 'आज म्हाका
तुमचेकडल्यान चड नाका
मासोभर भांगर तुमी दिवचें'

म्हाजन 'हय' म्हणटासर
पावलो थंय राजेश्वर
ताकाय दिसलें बुद्धा-पुजे घेवंचें

राजान दिवंक काडले दस
म्हाजनान म्हळें 'दिले वीस'
सर्तिन दर चडत गेली गगना

सुदासान जोडून हात
म्हळें, 'क्षमा करा नाथ,
देवा दिवचे फूल हांव विकिना'

उलोवंन अशें गेलो राना
देवा बुद्धाच्या दर्शना
आसलो जंय तो पद्मासनिं राजमान्

प्रशांत प्रसन्न-मुख
वोंठार स्वानंद-सुख
करूणेची मुर्त दिव्य ज्योतिर्मान्

पळोवन असलें रूपधन
सुदास जालो सर्गदन
थयलें ताणें फूल ताचे चरणीं

बुद्‌धान ताका म्हणटां 'माग'
उलयलो तो येवन जाग
'दिया पांया-धुल्ला एक कणी'

तुच्छ भेट

दोंय वशीन दोंगर-गाळी
सैमा नासली तुळणा

धांवताली भोंवरे विणित
धोगेत निळी यमुना

थंयच करी शिखां-गुरू
ग्रंथ सायबा-पाठ

संवसाराच्या बऱ्या
करून संवसाराक फाट

नामना ताची चान्नें कशी
पावलि देशोदेशीं

तळ्यार गोरवां तशे लोक
पळोवन ताका खोशी

एकदां आयलो रघनाथराय
पडलो ताच्या पांयां

हाडुन भेटे कांकणां दोन
वज्रजडित सोलयां

मांथ्यार हात दवरून गुरून
कुशळ ताचें पुसलें

शितळ ताच्या स्पर्शान रायाक

धन्य धन्य दिसलें

एक कांकण घेवन बोटार
गिरगिरायलें गुरून

किर्णांचे शिंवर सुटुन
उजवाड गेलो चिरून
गिरगिरतां कांकण गेलें
चक्र कशें न्हंयेंत

मातसो हांसुन जालो गुरू
मग्न वाचपा-पटयेंत

आकांतून मारलि रायान
कांकण सोदुंक उडी

सांज जायत आयलि तरी
कांकणान दिली दडी

धांपेत धांपेत ओल्यान रायान
गुरुक म्हळें, 'रावात

रोखडें कांकण हाडिन, फकत
सुवात तितलि सांगात'

'तेथंय' म्हणत गुरुन न्हंयेंत
दुसरें कांकण मोखलें

चकित रायान चेऱ्यार ताच्या
मंद हांशें देखलें.

- - -

अभिसार

सन्याशी उपगुप्त
मथुरेच्या तटासरीं
आसलो न्हिदुन सुस्त.
पुसल्यो वाऱ्यान दिव्यां-वळी
सगल्या दारां लागली खिळी
स्त्रावण-मळब कुपान बळी
तारको जाल्यो लुप्त

कोणाचो सो पडलो ताचेर
पांयजणांचो पांय

पलकाभितर भंगुन झेम
दोळ्यां मधुर फांकलें खेम
फुलुन आंगार रोमान रोम
झडली न्हिदे-साय

चल्ली भेटे नगरनटी
जुवानपणीं फुट्टा
खांदार निळो लख्ख पदर
वाजता आंगार भांगर शिंगर
भयचकीत आपले भितर
थामली वासवदत्ता.

पदराआडच्या दिव्यान तिणें
तेळ्ळी ताची कान्ती
तरुण गोरो, हांसरो चेरो
दोळ्यां उजळ शितळ झरो
कपळ-पाटो नितळ बरो
चान्नें कशी शान्ती.

लजली बाय, तरीय तिणें
        लक्तुबायेन म्हळें,
'चुकलें हांव, भगस म्हाका
असली शेज सोबना तुका
आठय पार झरन सुखा,
म्हगेर येवन पळे.'

सन्याशान मायेन म्हळें,
    'अलगटांचे राणये !
न्हय गे हो समय म्हजो
पावय तडी बेत तुंजो
येतलों वेळ आयलो तसो
खचित तुजे माळये.'

कडकडून पडली वीज
सगले वारे खुबले
प्रळयाचो वाजलो शंख
वीज गेली करून डंख
खिणांत जळ्ळे जिवा-पंख,
        मळब विकट हांसलें.

केन्नाकच सरलें वर्स,
चैत्र-सांज आयली
वारो जालो आकुळ पिकुळ
रुखावळी धरलें चामळ
रायघरा कांदळ ओंवळ
सुरंग पसुन फुटली.

पयसुल्यान आयली वाऱ्यार
        अलगुजाची तान
फुलां-पुनवे-उत्सवाक
गेल्लो लोक मधुवनाक
नगराची चंद्रिमाक
मानली थंडसाण.

सन्याशी आसलो चलत
एकटुक्यान वाट
माथ्यार कोगुळ रुखांवेले
घालताले उल्यांर उले

जाल्ली काय हेच वेळे
        ताचीय पुनव-रात ?

नगर काडून तडक गेलो
भायल्या तटा-धडे
पावतां चरा-पेल्या रांये
गर्द आंब्यारुखा-साये
जायत कोण ? सांगुंक नये
        दिसली पांयांकडे.

सगल्या आंगार फोड असो
    दारुण जाल्लो रोग
वशा-भंयान गांवच्या लोकान
उंवाळिल्ली चरा-पेल्यान
वळणेल्ली जोरा-जाळान
भोगित कर्मभोग.

सन्याशान दिली मांडी
करूण लागुन आड
तोंडांत तिच्या तीर्थ घालें
मंद मधुर मंत्र म्हळे
चंदनाचे शितळ तिळे
लायले फोडान फोड.

झेलता पुनव कोकिळ कंठ
आनिक कळे गळटे
'कोणा दयेन थामलो उजो ?'
प्रस्ना तिच्या जापसाल ताचो
'आयचे राती समय म्हजो,
आयलां वासवदत्ते.'

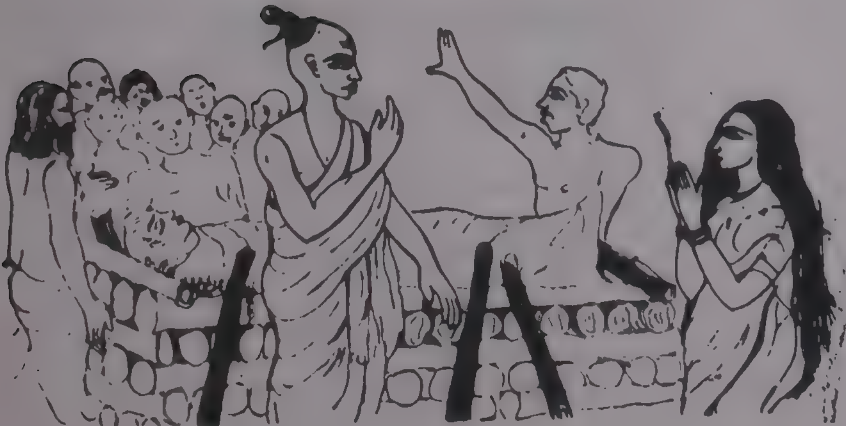
घोवाचो लाभ

एकदां स्वामी तुळशिदास
  भोंवतां गंगे-कांठार
सांजचे वेळे गायत गायत
  पावलो मसण-वठ्यार

मेल्ल्या घोवा-पायांसरीं
  बसुन एक सती
जाल्लि सज्ज चितेर चडुंक
  उतावीळ अती

नांवान तिच्या आप्त इश्ट
  करताले जयनाद्
गायताले भटपुरयत
  तिचेच धन्यवाद

साधुक पळोवन सतिन केलें
  भक्तिभावान नमन

म्हळें, 'प्रभू, मेळचें म्हाका
सम्मतिचें वचन.'

साधुन म्हळें, 'कित्याक अशी
घेशी अग्निदीक्षा ?'

सतिन म्हळें, 'पति-शेजरा
सर्ग जोडचि आशा'

'जग त्यजून सर्ग कित्या ?'
हांसुन साधुन म्हळें
'सर्ग केला ताणेंच न्हय गे
आये! जगय केलें?'

उतर फुटना जावन सामकि
चकित जाली नारी
वदलि नमुन 'हांगाच सर्ग
पती मेळत जरी.'

तुळशिदासान हांसुन म्हळें,
'वच निचिंत घरा
म्हयन्याभितर घोव गे तुजो
येतलो तुज्या दारा'

नारी परति गेली घरा
धरून स्रद्धे-धागो
गंगेकांठार बसलो साधू
सगलि रात जागो

बसलि नारी एकटुकीच
जावन अचळ चित्र
शुद्धचित रावलि जपत
साधुन दिल्लो मंत्र

म्हयनो सोंपत्यार पुसति आप्त
'आयलो व्हय गे घोव ?'
नारिन हांसुन म्हळें, 'आयलो'
जीव जालो ल्होव'

म्हळें ताणीं 'तर मागीर
बसला खंयच्या मुल्यांत ?'
म्हळें तिणें, रावला हांसत
सतत म्हज्याच जिवांत.

- - -

बामण

पडलो दीस, काळोख वनीं सरस्वती-तिरा
भोंवन रान आयले गडे रुशीश्वरा-घरा

होमा काडयो बडयो तांणी माथ्यावेल्यान हाडल्यो
सगल्यो होमा गायो तपोवना गोठ्यार पायल्यो
नितळ पुस्ट तुस्ट कान्त, थंड तांचे दोळे
आस्रमांत शांतताय, निवळ जशें तळें
न्हावन धुवन, संध्या करुन घरच्या फुडल्या आंगणीं
गुरुभोंवतीं होमासरीं बसले आपल्या आसनीं
अशीच आसलि अंत्राळांत ध्यानमग्न शांति
गिरावळींर आसलि बटूं नुरेवेली कान्ती
"ब्रह्मविद्या सांगतां, दिया सगल्या आंगान ध्यान,"
गौतमान म्हणटां जाले सादुर सगले जाण:

मेरेकडेन तेन्ना एक भुरगो येवन रावलो
पोशांत घेवन रसरशीत फुल्ल जायां झेलो

गुरुक नमुन ओंपलीं ताणें दळां, फुलां, फळां
भक्तिभाव दाटुन ताच्या दोळयांत जमलीं जळां

तोंडुन ताच्या फुटलीं ग़ोड म्होंवाळ नाजुक उतरां
"म्हाकाय शिकय रुशीश्वरा चार तुजीं सुत्रां
ब्रह्मदीक्षा घेवंक मोटे आशेन आयलां हांव
कुशक्षेत्र गांव म्हजो, सत्यकाम नांव."
कुशल पुसून गुरून म्हळें, "खंयची तुजी जात ?
बामणा बगर ब्रह्मशास्त्र हेरां शिकयनात."
"आवयक विचारून म्हजी जात फाल्यां सांगतां
नकळं हांव, निरोप दिया, आतां घरा वतां."
रुशिक नमुन सत्यकाम काळखांतल्यान दाट
लागलो चलूं सरस्वती -देगेन आपली वाट

पावलो गांवा तेन्ना जाल्लें सगलेकडेन किण्ण
खोंपि दारांत आसलि मात वात एक क्षीण
पुता वाट पळेत आसलि माय जबाली
म्हऱ्यांत तिणें येवन ताची खबर विचारली
सत्यकामान आवयक म्हळें, "कितें म्हजें कूळ?
बापुय कोण, जात कोण, कोण म्हजें मूळ ?
गुरून म्हळां म्हाका म्हजी सांगुंक जाय जात,
बामणा बगर ब्रह्मशास्त्र हेरां शिकयनात.
उलोवंक लागलि आवय बावडि तकलि घालुन खाला
"पोटाक जाणें घालां तोच धनी म्हजो जाला

घोवा बगर पोटीं म्हज्या जल्म जाला तुजो,
खंयची जात जायत तुजी म्हज्यान सांगूं नजो."
जालें फालें झाडा-पेडार लख्ख किरण फांकलें
पानापानार उजवाडाचें कंवळें चंवर लागलें
न्हावन धुवन सवळिं न्हेसुन सोडुन जटा ओलश्यो
बावल्यो कशे वृद्ध, जश्यो उजवाडांत हारश्यो

बसले वृद्ध वडामुळा गौतमाचे भोंवतीं
गायताली न्हंय मुखार सहज शांत व्हांवती
घुमतालीं भोंवर कुळां, तरेकतरा सवणीं
सगले सूर एक जाले जमली ताळा-जुळणी
एका ताळ्यान लागले म्हणूं भुरगे सगळे जाण
वझरो कशें लागलें व्हांवंक शांत सामगान

अश्या वेळार पावलो जाग्यार सरळ सत्यकाम
केलो ताणें मनापसून रुशिपदीं प्रणाम
मोन्यानींच रावलो उबो, लावन दोळे मेखळे
आशीर्वाद दिवन गुरुन, परतुनय विचारलें
"जात कितें ? कळ्ळें तुका ?" जेन्ना गुरून म्हळें,
सत्यकामान मान हालोवन सत्य तेंच सांगलें

"आवयन म्हळें काल म्हाका तकलि घालुन खाला
पोटाक जाणें घालां तोच धनी म्हजो जाला
घोवाबगर पोटीं म्हज्या जल्म जाला तुजो,
खंयची जात जायत तुजी म्हज्यान सांगूं नजो."

खबर कळळि तशे लागले सगले भुरगे हांसूं
पडटकच फुलार जशे मूस लागति बसूं
फुतफुंतून, दोळे घालुन मारति ताका अणखे
स्वाभिमानार बसले ताच्या एकार एक तोणके
गुरु गौतम रुशी आपलें सोडून आसन उठलो
मायेन म्हऱ्यांत काडुन ताका उराउरीं भेटलो

म्हळें ताणें, "जगीं कोणाक नासूं तुजी नात
सत्यकुळीं जल्म तुजो, बामण तुजी जात."

- - -

मस्तक विक्रय

कोशल नृपतिक ना तुळणा
संवसारभर यशगाथा
दुबळ्यांक ताचो धिर आधार
दिनांक तो पिता-माता

काशिरायान हें आयकलें तशें
लागलो जळुं अभिमानान
वदलो तो, 'म्हजि प्रजा पसुन
ताचोच करता खंय मान !

म्हजेकय ल्हान स्थानान आसुन
ताचेंच दान खंय बेस
धर्म दया माया सगलें व्यर्थ
म्हजोच ताका भोव द्वेश'

सांगलें, 'सेनापती, उखल शस्त्र
सगलें सैन्य कर पुंजा
पुण्यायेन जावंक व्हडलो म्हजेकय
सुमाराभायर धरि धजा'

चल्लो काशीराय झुजा-साजान
हरलो कोशलनृप रणीं
त्यजुन राज्य लासुन लजेन
पळुन गेलो पयस वनीं

काशिरायान म्हळें हांसुन खिणिं त्या
आपल्या सभासदांमाझार
'धन राखचेली तांक ना जाका
कसो तो जातलो दातार ?'

वदलो लोक 'गा ग्रासलो चंद्राक
नश्टचा दारुण राहुन
सोडुन धर्म लक्षिम घेता
समर्थांपांयार घालुन

ना केलो हाणें आमचो बापुय
करांदाय अशि दिको धाय
सगलें जग जाका इश्ट तागेल्या
शत्रुचे धिग् हाय्'

आयकलें तशें हें खुबलो काशिराय
'नगरिं कित्या असो शोक ?

हांव आसताना कित्याक तरि हो
   रड मर म्हजो लोक ?'

बाहुबळान हांवे जिखुन पसुनय
   जोडि तो म्हजेर जय
शास्त्र सांगता दायजिदुस्माना -
   नाखुटय दवरचें न्हय

आगा प्रधाना, लायात घालपा
   दवणें तिठ्यार कटचार
कोशलनृपतिक धरुन दितल्या
   दितलो म्होरो हांव हजार'

सगल्यो वाटो जूत लागले भोंवपा
   करित घोष दिसरात
धांपले दोळे कोणें, चाबलि जीब कोणें
   धरि कानांर कोण हात

राज्यहिण राय भोंवत आसताना
   मळिण भेसान रानीं
कोणा वाटेच्यान निमगिलें ताका गा
   दोळ्यांत हाडुन पाणी

'कोशल गांवची वाट खंय ती
   सांग गा वस्तीकारा'
रायान म्हळें 'हाय ! अभागी देशीं त्या
   वशि कोणाल्या घरा ?'

म्हळें ताणे 'हांव जातिन वाणि गा
  बुडलें म्हगेलें तारूं
कसो दारोन्दार भीक मागूं हांव ?
  जीव कांठ्या कसो धरूं ?

करुणासागर कोशलपति खंय
  आयकुन गा ताचें नांव
नाथ अनाथा दिनां गति तो
  तागेल्या दारिं वतां हांव'

आयकुन नृपसुत हांसलो खिणभर
  आटये दोळिंचीं दुखां
थांबलो थोडो वेळ सोडुन हुस्कार
  वदलो उतरां-थिकां

'चल मावा, तुजि भागत वान्सा,
  असो दाखयतां मार्ग
सफळ जातलो सगलो तुगेलो
  चित्तींचो कार्यभाग'

बसला काशिराय सभेंत आसताना
  रावलो जटाकार मुखार
'कित्याक सांग गा आयला हांगा तूं ?'
  विचारि राय सभेमाझार

'कोशलराय हांव वनांत रावपी'
  सवकासायेन म्हळें ताणें
'भांगर दी ह्या म्हगेल्या वांगड्या

तुगेल्या पणा परमाणें'

सगली सभा जाली चित्र कशिशी
किरंव जालें जळमळ
दारच्या द्‌वारपाळां दोळ्यां झरिनीं
व्हांवलीं दुकां घळघळ

रावन खिणभर मौन काशिराय
म्हळें मागिर ताणें हांसुन
'म्हजेर जय तूं जोडुंक सोदता
असले माण्णेन मरुन !

सफळ पुण तुजो हेत जायना
जिखतलों आज रणीं
राज्य दिलें गा परतें तुगेलें
काळिज बी हे खिणीं.'

बोंदरो भेस जरि आसलो तागेलो
बसोवन रायासनीं
मुकुट घालो ताच्या मळिण माथ्याचेर
धन्य म्हळें पुरजनीं.

ह्या पुस्तकांत रवीन्द्रनाथांच्यो आठ कविता आयल्यात. आठूय तांगेल्या 'कथा' नांवाच्या झेल्यांतल्यो. इंग्रजींत असल्या कवितांक 'नॅरॅटिव्ह पोयेम्स' अशें म्हणटात. असल्या कवितांनी एक एक कथा येता, ही कथा मागीर चित्राचें रूप घेता आनीं हें चित्र निमाणे नृत्य-नाट्याच्या रुपान आमचे मुखार उबें रावता. रवीन्द्रनाथ उपनिषदांत आपणालें दायज सोदूंक गेल्ले तशे देशाचे संस्कृतायेच्या इतिहासांतूय तें सोदपाक लागिल्ले. तांकां बौद्धांच्या, वैष्णवांच्या, शिखांच्या, मराठ्यांच्या दायजांत. काळीज हालोवपी कांय कथा मेळ्ळ्यो. संस्कार घेवपाचे पिराये. वयल्या भुरग्यां खातीर तांणी त्यो कवितेच्या रुपान तांचे मुखार दवरल्यो. असल्यो बाबीस कविता 'कथा' ह्या तांगेल्या झेल्यांत आयल्यात. तातल्या फकत आठूच कवितांक बाकीबाब कोंकणी रूप दिवंक पावले. ह्या कोंकणी अणकारा संबंदान मुजरत सांगपा सारकें म्हळ्यार रवीन्द्रनाथांनी ज्या छंदांत त्यो बरयल्ल्यो त्याच छंदांत बांकीबाबांनी त्यो कोंकणींत हाडल्यात.